

KARELIA-AMMATTIKORKEAKOULU
Liiketalouden koulutusohjelma

Minna Martikainen

LAINSUOJATTOMUUDESTA SUKUPUOLINEUTRAALIIN AVIO-
LIITTOON – SEKSUAALIVÄHEMMISTÖJEN ASEMAN KEHITYS
LAINSÄÄDÄNNÖSSÄ

Opinnäytetyö
Huhtikuu 2016

OPINNÄYTETYÖ
Huhtikuu 2016
Liiketalouden koulutusohjelma

Karjalankatu 3
80200 JOENSUU
(013) 260 6800

Tekijä
Minna Martikainen

Nimeke
Lainsuojattomuudesta sukupuolineutraaliin avioliittoon – seksuaalivähemmistöjen aseman kehitys lainsäädännössä

Tiivistelmä

Tässä opinnäytetyössä tutkitaan, miten seksuaalivähemmistöjen asema Suomessa on kehittynyt lainsäädännössä varhaismodernista ajasta lähtien. Tutkimuskysymystä lähestytään lainopillisesta, oikeushistoriallisesta ja oikeussosiologisesta näkökulmasta. Opinnäytetyössä huomioidaan lakimuutosten lisäksi näin ollen myös evankelis-luterilaisen kirkon ja muiden yhteiskunnan asenteita muokkaavien tahojen sekä myös lääketieteen näkemykset.

Opinnäytetyö on jaettu kolmeen pääluokkaan, jotka on sijoitettu karkeasti aikajärjestykseen vanhimmasta tuoreimpaan. ”Synti ja lääketiede” käsittelee kirkon ja lääketieteen näkemyksiä seksuaalivähemmistöistä sekä myös transsukupuolisten ihmisten historiaa. ”Rikos ja rangaistus” keskittyy rikoslakiin ja sen muutoksiin sekä siihen, millaiseksi seksuaalivähemmistöjen asema muodostui lakimuutosten seurauksena. ”Vapaus ja yhdenvertaisuus” puolestaan tutkii 2000-luvulla säädetyjä yhdenvertaisuutta ja perheoikeutta koskevia lakeja. Se myös sisältää useita esimerkkioikeustapauksia.

Tutkimuksen lopputuloksena voidaan todeta, että vaikka seksuaalivähemmistöjen asema Suomessa onkin parantunut huomattavasti viime vuosikymmeninä, lainsäädännössä on vielä paljon korjattavaa.

Kieli

suomi

Sivuja

53

Asiasanat

Seksuaaliset vähemmistöt, lainsäädäntö, lainoppi, oikeushistoria, oikeussosiologia

THESIS
April 2016
Degree Programme in Business Administration
Karjalankatu 3
FI 80200 JOENSUU
FINLAND
(013) 260 6800

Author
Minna Martikainen

Title
From Transgression to Gender-neutral Marriage – Progression of Sexual Minorities' Status in Legislation

Abstract

This thesis discusses how the status of the sexual minorities in Finland has progressed in legislation since Early Modern Times.

The methods used to approach the topic were those of legal science, legal history and sociology of law. Therefore, the thesis also took the views of the church, medical field and other authorities into consideration. The thesis was divided into three chapters which were roughly organized from the oldest topics to the most recent. Each chapter was also given a theme. The first chapter "Synti ja lääketiede" discusses how the church and medical field viewed the concept of sexual minorities. It also discusses the general history of transsexual people. The second chapter "Rikos ja rangaistus" concentrates on the criminal law and on how the changes affected sexual minorities. The third chapter "Vapaus ja yhdenvertaisuus" discusses the laws concerning equality and family law in the 2000s. It also includes several examples of lawsuits.

The results indicate that even though the status of the sexual minorities in Finland has greatly improved in the past decades, there is still room for major improvements.

Language

Finnish

Pages

53

Keywords

Sexual minorities, legislation, legal science, legal history, sociology of law

Sisältö

1	Johdanto	5
2	Synti ja lääketiede.....	8
2.1	Kirkko ja homoseksuaalisuus.....	8
2.2	Näkymättömät transihmiset	10
2.3	Homoseksuaalisuuden sairausluokitus.....	13
3	Rikos ja rangaistus.....	16
3.1	Alati muuttuva rikoslaki	16
3.2	Suojaikärajat ja kehotuskielto	17
3.3	Setan toimenpiteitä	19
4	Vapaus ja yhdenvertaisuus.....	21
4.1	Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki	21
4.2	Rekisteröity parisuhde ja avioliitto.....	37
4.3	Translaki ja sterilointilaki	40
4.4	Hedelmöityshoito, adoptio ja vanhemmuus	44
5	Tuntemattoman pelko ja muuttuva maailma	48
	Lähteet.....	51

1 Johdanto

Kansalaisaloitteesta (KAA 3/2013 vp.) sukupuolineutraaliksi muutettu avioliittolaki (234/1929) astuu voimaan 1.3.2017. Kansalaisaloitteen perusteena oli, että vaikka parisuhteen rekisteröintimahdollisuuden säätäminen olikin tärkeä askel kohti yhdenvertaisuutta, rekisteröity parisuhde kuitenkin poikkeaa avioliitosta oikeusvaikutuksiltaan sekä myös lisää eriarvoisuuden tunnetta. Samaisessa kansalaisaloitteessa myös todettiin, että myös sateenkaariperheiden lasten edun kannalta olisi tärkeää, että heidän vanhempinsa rekisteröity parisuhde olisi instituutiona yhtä vahva kuin avioliitto.

Lakimuutos vaikuttaisi olevan valtaväestön mielestä hyväksyttävä asia, etenkin ottaen huomioon, miten se sai alkunsa. Vastakohtaisiakin äänenpainoja toki kuultiin ja sukupuolineutraalia avioliittolakia vastustava kansalaisaloite (OM 46/52/2015) sai eduskunnan käsittelyyn pääsemiseen vaadittavan määrän allekirjoituksia. Opinnäytetyöni kirjoittamisen aikana sitä ei ole alettu vielä käsitellä ja se jätettiin ilmeisen huomiotta hallituksen esityksessä (HE 65/2015 vp), jossa käsiteltiin muita avioliittolakiin limittyviä ja tarpeellisia lakimuutoksia.

Edellä mainittu vasta-aloite perustelee kantaansa etenkin lapsen lähtökohtaisella oikeudella kasvaa perheessä, jossa vanhempina ovat lapsen biologiset vanhemmat eli nainen ja mies, eikä koe entisenkaltaista avioliittolakia syrjiväksi. Vasta-aloite siis vaikuttaisi nojaavan vahvasti vanhaan valtavirta-ajatteluun siitä, että sukupuoli ja sukupuoliroolit ovat olemassa vain suvunjatkamista ja yhteiskuntajärjestyksen varten. Sukupuolijärjestelmä yrittää sosiaalistaa ihmiset tiettyyn kaksijakoiseen, tarkkaan hierarkiaan, mutta seksuaalivähemmistöt ovat elävä esimerkki siitä, että sisäistetyn asioiden syrjäytyvät tarvittaessa helposti, kun oma kokemus on ristiriidassa sosiaalistettujen asioiden kanssa. (Vilkkä 2010, 45–46).

Suomalaisessa yhteiskunnassa olevan heteronormatiivisen ajattelutavan voidaan nähdä rajaavan yksilön mahdollisuuksia olla oma yksilöllinen persoonansa. Oletusarvoinen heteroseksuaalisuus ja oletus biologisten naisten oikeanlai-

sesta feminiinisyydestä sekä oletus biologisten miesten oikeanlaisesta maskuliinisuudesta, ei ole ongelmallinen vain seksuaalivähemmistöjen kannalta. Jo peruskouluiässä opitaan, että vääränlaisesta käytöksestä poikia homotellaan ja tytöt leimataan huoriksi. Vaatimus perinteisten sukupuoliroolien ylläpidosta estää liian usein miehiä puhumasta tunteistaan ja naisia ottamasta johtavaa roolia työyhteisössä. Vaatimus myös vaikuttaa osaltaan ihmisten ammatinvalintaan ja näin ollen rajoittaa kaikkien mahdollisuuksia työntekijöinä ja ihmisinä. (Lehtonen 2002, 16–17.)

Valitsin opinnäytetyöni aiheeksi seksuaalivähemmistöjen aseman kehityksen juuri, koska aihe on hyvin ajankohtainen ja peilaa mielestäni hyvin suomalaisen yhteiskunnan ajan kuluessa kasvanutta yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa. Pitäviä perusteita ihmisten eriarvoisuudelle ei ole, mutta aina asiaa ei ole nähty niin. Opinnäytetyöni tutkimuskysymyksenä onkin, miten seksuaalivähemmistöjen asema on kehittynyt Suomessa lainopillisesta ja oikeussosiologisesta näkökulmasta sekä myös oikeushistoriallisesta näkökulmasta. Lainoppi kertoo, miten lakeja on tulkittu, kun taas oikeussosiologia ja oikeushistoria luovat yhteiskunnallista ja historiallista näkökulmaa. Metodit limittyvät osittain toisiinsa. (Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, 20–24).

Lainoppi voitaisiin nähdä oikeudellisena hermeneutiikkana eli merkityksiä antavana tulkintana oikeudellisissa teksteissä ilmeneville käsitteille. Oikeudellinen ongelmanratkaisu tai saavutettu tulkinta katsotaan siinä tärkeämmäksi kuin lopputulokseen pääsyssä käytetyt menetelmät. Tieteenfilosofisesta näkökulmasta tämä merkitsee sitä, ettei yhtä ainoaa oikeaa tulkintaa ole olemassa. Vaikka kaikki tulkinnat eivät välttämättä olisi samanarvoisia, yksikään niistä ei anna kaikenkattavaa, tyhjentävää näkemystä tulkittavana olevasta ilmiöstä. (Husa 1997, 11–13).

Siinä missä lainoppi on ymmärtävä, muttei selittävä tieteenhaara (Husa 1997, 87.), oikeussosiologia on yhteiskuntatieteellisempi lähestymistapa, joka painottaa etenkin ihmisyyhteisöjen ja niihin liittyvien ilmiöiden tutkimista. Sosiologialle tyypillistä on ihmisten tekojen tutkiminen osana laajempaa kokonaisuutta, jossa eri tekijöillä on keskinäisiä riippuvuussuhteita toisiinsa. Sosiologiassa yleisimmin

käytettyjä, tutkimusalaa varsin hyvin kuvaavia termejä ovatkin sellaiset, kuten esimerkiksi sosiaaliset suhteet, valta, instituutiot, roolit, sekä normit. (Alvesalo & Ervasti 2006, 1). Ennen katsottiin, että oikeussosiologia on oikeuden ja yhteiskunnan välisen vuorovaikutuksen tutkimista. Nykyisin ollaan puolestaan enemmän sillä kannalla, että oikeus ja yhteiskunta eivät ole lainkaan toisistaan erillään olevia ilmiöitä, eikä näin ollen niiden välillä voi olla vuorovaikutusta. Pikemminkin lähdetään siitä ajatuksesta, että oikeussosiologia tutkii oikeutta nimenomaan yhteiskunnallisessa kontekstissa, jossa yhteiskunnan muutokset vaikuttavat suoraan oikeuteen ja päinvastoin. (Alvesalo & Ervasti 2006, 7–8).

Oikeushistoria lähestyy nimensä mukaisesti oikeuden käsitettä historiallisesta näkökulmasta. Oikeus voidaan esimerkiksi jakaa arkaaiseen, varhaismoderniin ja moderniin oikeuteen. Siinä missä moderni oikeus pyrkii olemaan normatiivisesti suljettu eli muista normijärjestelmistä riippumaton systeemi, varhaismoderni oikeus oli riippuvainen etenkin kristinuskon normijärjestelmästä. Oikeustiede käsitteenä oli varhaismodernina aikana jo olemassa, mutta nykyaikaista ”oikeusvaltiota” ei ollut olemassa, ja ihmisten perusoikeudetkin olivat vasta alullaan. Arkaainen oikeus puolestaan nojasi vahvasti suullisena perintönä kulkevaan tapaoikeuteen ja jumalantuomioihin. (Pihlajamäki 2004, 2–3).

Koen, että edellä kuvaamieni metodien avulla pystyn käsittelemään monisyistä opinnäytetyöni aihetta parhaalla mahdollisella tavalla. Pelkkä lainopillinen näkökulma ei riittäisi antamaan riittävän tarkkaa ja humaania kokonaiskuvausta tutkimuskysymykseeni. Aiheen laajuuden takia jouduin tekemään tiettyjä rajauksia heti alussa. En esimerkiksi käsittele Ruotsin vallan ajan lainsäädäntöä, vaan vasta lainsäädäntöä varhaismodernista ajasta alkaen. En myöskään käsittele esimerkiksi transvestisuutta, vaikka se ajatellaankin yleisesti sukulaisilmiöiksi transsukupuolisuudelle, tai esimerkiksi aseksuaalisuutta, vaikka se on yksi ihmisen seksuaalisuuden muodoista siinä missä hetero- tai homoseksuaalisuuskin.

2 Synti ja lääketiede

2.1 Kirkko ja homoseksuaalisuus

Kirkkolain (1054/1993) 5 ja 6 luvuissa määritellään virantäytön kelpoisuusvaatimukset, kuten esimerkiksi evankelis-luterilaisen kirkon konfirmoituna jäsenenä oleminen. Kirkkolaki antaa yleisesti laajat oikeudet kirkolle päättää omista asioistaan, vaikka kirkolliskokousten mahdollisten ehdotusten tutkiminen ja vahvistaminen kuuluukin kirkkolain mukaan eduskunnalle ja presidentille.

Kirkko on myös Suomen perustuslain (731/1999) 6 §:n yhdenvertaisuusperiaatteen sitoma, mikä tuli näkyvästi ilmi tapauksessa, jossa kirkon virantäytössä katsottiin, ettei virkaa hakenut pappi ollut kelpoinen tehtäväänsä, koska hän eli rekisteröidyssä parisuhteessa. Päätöstä perusteltiin sillä, että kirkko edellyttää työntekijöiltään perinteisen opetuksen mukaista käytöstä. Hakija valittiin asiasta hallinto-oikeuteen, joka hyväksyi valituksen. Oikeus totesi, että mahdollisuus parisuhteen solmimiseen samaa sukupuolta olevan kanssa on laissa turvattu, eikä kirkollisessa virantäytössäkään voida siitä poiketa. (Hentilä 2007, 160.)

Pappisvihkimys jää helposti saamatta, jos piispa on tietoinen papiksi hakeneen homoseksuaalisuudesta. Piispa kun on se taho, joka päättää, tuleeko jostain henkilöstä pappi, eikä hänen edes tarvitse perustella päätöstään. Toteamus henkilön epäkelvollisuudesta papin virkaan riittää. Piispoilla ei kuitenkaan ole yksimielisyyttä siitä, voiko homoseksuaalista ylipäänsäkään tulla pappi. Jopa piispat, jotka antavat pappisvihkimyksiä homoseksuaaleille, edellyttävät, että nämä pitävät homoseksuaalisuutensa salassa. (Suhonen 2002, 99.) Tämän näkemyksen mukaan pappi voi siis olla homoseksuaali, kunhan pysyy ”kaapisaan”.

Kristillisten kirkkojen silmissä homoseksuaalisuus on perinteisesti ollut syntiä, luonnonvastaisuutta ja pakanallisuutta. On tosin muistettava, ettei yksimielisyyttä eri asiaan liittyvien raamatunkohtien tulkinnasta ole ollut enää vuosikymmeniin. (Hentilä 2007, 151.) Katoliselle kirkolle avioliitto on sakramentti ja samalla

myös luonnonoikeudellinen instituutio, jota tulee säädellä. Ennen uskonpuhdistusta katsottiin, että oli nimenomaisen luonnollista, ellei velvoitettua, mennä naimisiin ja hankkia lapsia. Vaikka uskonpuhdistus tekikin avioliitosta ennen kaikkea yhteiskunnallisen elämän järjestämisen kannalta tarpeellisen instituution ja poisti sen statuksen sakramenttina, ajatus luonnonoikeudesta pysyi. (Pihlajamäki 2004, 32–35.) Tämän satoja vuosia vanhan ajatuksen vaikutuksen ihmisten käsityksiin ”luonnollisesta” ja ”luonnottomasta” voi nähdä vielä nykypäivänäkin, aina kun esimerkiksi sukupuolineutraali avioliittolaki nousee julkisen keskustelun aiheeksi.

1960-luvulla sukupuoli ja seksuaalisuus nousivat aikaisempaa avoimempaan julkiseen keskusteluun. Tuolloin valtaosa evankelis-luterilaisen kirkon piispoista jakoi näkemyksen homoseksuaalisuuden syntisyydestä ja siitä, että sen lisääntyminen oli merkki aikakauden siveellisen elämän rappeutumisesta. Homoseksuaalisuuden myös ajateltiin olevan vaarallinen, leviävä ja lääketieteellisesti hoidettavissa oleva taipumus. Tämä näkemys vaikutti paljon rikoslakiin (39/1889) lisätyn kehoituskiellon syntyyn. Kirkon johdon kanta pysyi samana pitkään, vaikka luonnollisesti erilaisia, huomattavasti suvaitsevampiakin äänenpainoja löytyi seurakunnan ja jopa piispojen keskuudesta. (Hentilä 2007, 152–153.) Esimerkiksi Kuopion piispa Wille Riekkinen pitää kirkon sanomaan sitoutumista seksuaalista suuntautumista tärkeämpänä tekijänä kirkon työntekijän valinnassa. Jo aiemmin silloinen arkkipiispa John Vikström oli myös todennut, ettei homosuhteessa eläminen merkitse kadotustuomiota. Kummastakin tapauksesta tehtiin kantelu tuomiokapituliin. (Suhonen 2002, 99–100.)

Kirkko käy nykyisinkin jatkuvaa keskustelua homoseksuaalisuudesta ja siitä, miten kirkon tulisi asiaan suhtautua. Ongelmana kirkon näkökulmasta vaikuttaisi olevan etenkin se, ettei samaa sukupuolta olevien parisuhde vastaa kirkon opettamaa ”perinteistä” miehen ja naisen välisen parisuhteen ihannetta. (Hentilä 2007, 157–158.) Vaikka Martti Luther katsoikin, että sukupuolihalua on osa ihmisen perusolemuksesta, se oli hänen mukaansa myös syntiä ja siveetöntä jopa avioliitossa. Sukupuolielämä on ennen kaikkea jälkeläisten tuottamista varten, ei pelkän sukupuolisen nautinnon. (Nieminen 1993, 27–31.)

On kuitenkin esitetty myös muita Raamatun tulkintamahdollisuuksia. Raamattu pohjimmiltaan kannustaa lisääntymiseen, parisuhteeseen etsiytymiseen ja rakkauden ilmaisuun seksillä. Lisääntymistä lukuun ottamatta nämä asiat toteutuvat myös samaa sukupuolta olevien suhteissa, joten homoseksuaalisuuden hyväksyminen ei ole välttämättä epäraamatullista. (Hentilä 2007, 157–158.) On selvää, että Raamattu on vahvasti tulkinnanvarainen teos ja se, miten sitä haluaa tulkita, riippuu paljon tulkitsijan omista mielipiteistä ja vakaumuksesta.

2.2 Näkymättömät transihmiset

Länsimaille tyypillistä on jakaa ihmiset kahteen sukupuoliluokkaan, eli naiseen tai mieheen ja tyttöön tai poikaan. Sukupuoli ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen tai yksiselitteinen asia. Sukupuolta tulisi ajatella, ei vain biologisena, vaan myös juridisena, psyykkisenä, sosiaalisena sekä aistillisena kokemuksena. (Vilkkä 2010, 17–25.)

Biologinen sukupuoli on genetiikan, anatomian ja hormonaalisten tekijöiden muodostama kokonaisuus, joka ei kuitenkaan riitä yksistään määrittelemään ihmisen sukupuolta. Sosiaalinen sukupuoli sisältää ihmisen kokemukselliset ja persoonalliset ominaisuudet, samoin kuin myös kulttuuriset ja juridiset tekijät. Sosiaalinen sukupuoli on myös ihmisen oma tunne omasta sukupuolestaan. Sukupuolen aistillisuus perustuu siihen kehoon ja aistikokemukseen omasta kehosta, joka kullakin ihmisellä on. Sukupuolen aistimiskokemuksen syntytapaa ei tiedetä. Ei siis pystytä sanomaan, miten ”mieheyden” tai ”naiseuden” kokemus tapahtuu tai miksi joku voi tuntea olevansa sukupuoleltaan moninainen tai kuuluvansa toiseen sukupuoleen. Jos sukupuolta tarkastellaan myös sosiaalisen ja aistillisen sukupuolen kautta, eikä vain biologisen, sukupuolia onkin äkkiä yhtä lukematon määrä kuin niihin liittyviä subjektiivisia, henkilökohtaisia kokemuksia. (Vilkkä 2010, 17–25.)

Vielä 1800-luvulla transsukupuolisuus ja homoseksuaalisuus ajateltiin yhdeksi ja samaksi ilmiöksi. Käsitteet alkoivat eriytyä toisistaan 1920-luvulla, jolloin saksalainen lääkäri Magnus Hirschfeld käytti termiä transsukupuolisuus kuvaamaan ihmistä, joka kokee syntyneensä väärään sukupuoleen. Alfred Kinseyn

myöhemmissä urauurtavissa tutkimuksissa transsukupuolisuus oli kuitenkin vielä virheellisesti käytetty synonyymi homoseksuaalisuudelle. Suomessa pitkään käytetty termi oli transseksuaalisuus, joka on suora käänös englannin sanasta transsexual. Sanan loppuosa ”sexual” voidaan kyllä tilanteesta riippuen kääntää joko seksuaalisuudeksi tai sukupuoleksi, mutta tässä tapauksessa oikea käännöstapa on transsukupuolisuus. Kyseessä kun on kuitenkin selvästi sukupuoleen, eikä seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvä ilmiö. (Suhonen 2007, 53–54.)

Transsukupuolisia ihmisiä hoidettiin Euroopassa jo 1920-luvulla kirurgisesti ja hormonaalisesti, mutta hoitojen sen aikaisen kokeellisuuden takia kaikki eivät selvinneet hoidoista hengissä. Monissa kielissä hoidoista puhuttiin ”sukupuolen vaihtamisena”, mutta Euroopan neuvoston jäsenmailleen 1989 antamassa suosituksessa puhutaan ruumiin korjaamisesta. Sukupuolen korjaushoito kun tekee näkyväksi jo olemassa olevan sukupuoli-identiteetin, eikä periaatteessa luo mitään uutta. (Suhonen 2007, 53–56.)

Transsukupuolisuuden ja homoseksuaalisuuden tarinat ovat kulkeneet usein samoja polkuja. Samalla aikakaudella, jolloin homoseksuaalisuus oli kriminalisoitua, kaupunkien järjestyssäännöissä oli usein kielletty toisen sukupuolen vaatteisiin pukeutuminen, koska se katsottiin naamioitumiseksi. (Suhonen 2007, 56–58.) Sääntö perustettiin Raamattuun, jossa todetaan, että ristiinpukeutuminen on ”iljetys Herralle, teidän Jumalallenne.” 1800-luvulla pukeutumissääntöä ei kuitenkaan enää oikeusajattelun muuttuessa valvottu yhtä tarkasti. Sosiaalisesti sallittuja housut naisella olivat tosin vasta 1950-luvulla. (Mustola 2007, 66–70.)

Vielä 1950- ja 1960-luvuilla transsukupuoliset eivät useinkaan tienneet, mistä olisivat saaneet apua. Edes lääkärit tai hoitajat eivät usein tienneet transsukupuolisuudesta juuri mitään. Yksittäiset tapaukset saattoivat saada hoitoa ja neuvoja, mutta valtaosa transihmisistä oli yksin tilanteensa kanssa. Jotkut jopa kokiivat ainoaksi ratkaisukseksi itsemurhan. (Suhonen 2007, 59–62.) Voidaankin sanoa, että transihmiset olivat pitkään ”näkyttömiä” suuren yleisön ja jopa lääketieteen silmissä.

Transseksuaalien yhdistys Trasek Ry perustettiin 1984 auttamaan transsukupuolisia ihmisiä saavuttamaan tasapainoisen elämän sekä lisäämään yleistä tietoutta transsukupuolisuudesta. Järjestö liittyi pian Seksuaalisen tasavertaisuuden, eli Setan jäsenjärjestöksi. Seta aloitti transsukupuolisten tukitoiminnan kehittämisprojektin, johon se sai avustuksen Raha-automaattiyhdistykseltä vuonna 1994. Seta perusti Transtukipisteen, joka on edelleen toiminnassa ja tarjoaa neuvoja niitä tarvitseville. (Suhonen 2007, 59–62.) Setasta puolestaan on tullut tärkeä yhteiskunnallinen toimija ja sitä kuullaan nykyään muun muassa lainvalmistelutyössä (Mustola 2007, 29–30).

Henkilötunnuksen vaihtaminen ja nimen vahvistaminen tulivat mahdolliseksi transihmiselle 1980-luvulla korkeimpaan hallinto-oikeuteen asti viedyn oikeustapauksen ansiosta. Tuolloin ulkomailla leikkauksessa käynyt transnainen sai pitkällisten oikeusprosessien jälkeen luvan vaihtaa sekä nimensä, että myöhemmin henkilötunnuksensa. Yleisesti päätökset nimien ja henkilötunnusten vaihtamisesta tehtiin kuitenkin maistraateissa, joissa käytännöt vaihtelivat paikasta toiseen. Vaihtoaanomukset menivät useimmiten läpi, vaikka toisinaan vasta useamman yrityksen jälkeen. Avioliitossa olevien piti kuitenkin aina vielä tuolloin ensin erota saadakseen uuden henkilötunnuksen. (Suhonen 2007, 60.)

Transsukupuolisten juridinen asema parantui 1980-luvulla, mutta ruumiillisia hoitoja oli edelleen hyvin vaikeaa saada. Transsukupuolinen joutui hakemaan Terveystieteiden tutkimuskeskukselta lupaa sterilointilakiin (283/1970) pohjautuen päästäkseen korjausleikkaukseen. Valtaosa päätöksistä oli aina kielteisiä siitäkin huolimatta, että hakija itse halusi kastration sekä myös vaikka hänellä olisi ollut asiantuntevan psykiatrin sitä puoltava lausunto. (Suhonen 2007, 60–61.)

Vaikuttaisi siltä, että suomalaisessa kulttuurissa monien muiden tapaan on oltava joko mies tai nainen. Ihminen ei voi olla jotain siltä väliltä tai binäärisen sukupuoli-jaottelun ulkopuolella. Tämän voi nähdä siinä, miten kärkkäästi intersukupuolisten lasten sukupuolta ”korjataan”, vaikka lapsi olisi aivan liian pieni ilmaisemaan itse, kumpaa sukupuolta hän kokee olevansa. (Mustola 2007, 74.)

Lapsen syntymän jälkeen täytetään lomake, jossa on vaihtoehdot ”tyttö”, ”poika” ja ”epäselvä sukupuoli”. Lapsen sukupuoli katsotaan epäselväksi siihen asti, kunnes diagnoosi intersukupuolisuudesta on vahvistettu. Sukupuoleltaan epäselviä vauvoja syntyy vuosittain Suomessa noin 20, mutta vain muutama katsotaan tutkimusten jälkeen intersukupuolisiksi. Vauvan sukupuolen päättää viime kädessä lääkäri, vaikka vanhemmat voivat vaikuttaa päätökseen. (Vilkka 2010, 26–27.)

Intersukupuolisten vauvojen kirurgisten leikkausten ongelmat tunnetaan hyvin. Sen lisäksi, että vauvasta ei voi päätellä, minkä sukupuolen hän tuntee omakseen, vauvoina tehtyjä leikkauksia joudutaan usein korjaamaan lapsen kasvaessa. Leikkausten seurauksena on myös varsin tavallista, että intersukupuolisilla on tuntohäiriöitä, kudonvaurioita ja jopa kipuja sukuelimissään läpi elämänsä. On myös esitetty, että monille intersukupuolisille jaottelu miehiin ja naisiin ei edes riitä. He voivat kokea identiteettinsä ennen kaikkea intersukupuolisiksi, sekä mieheksi että naiseksi, miksi he eivät pidäkään vauvaiässä tehtyä valintaa sukupuolesta tarpeellisena. Intersukupuolisen oman sukupuoli-identiteetin kehittyminen on ongelmallisempi kuin pojiksi tai tytöiksi määritellyillä ikätovereilla, koska heillä ei useinkaan ole vertaisryhmän kokemuksia intersukupuolisen sukupuoli-identiteetin muotoutumisesta. (Vilkka 2010, 27–28.)

Lääketieteellisesti intersukupuolisen vauvan sukupuolenkorjausoperaatio voi olla tehty täysin oikein metodein ja ammattitaidolla, mutta ellei henkilö itse pysty ilmaisemaan sukupuoltaan, voidaan kysyä, eikö kyseessä ole kuitenkin pohjimmiltaan itsemääräämisoikeuden rikkomus.

2.3 Homoseksuaalisuuden sairausluokitus

Juutalais-kristilliseen perinteeseen nojautuvat kulttuurit ovat yleisesti ottaen kielteisempiä homoseksuaalisuutta kohtaan kuin ne kulttuurit, jotka nojautuvat muihin perinteisiin (Stålström 1997, 44). Synnin käsite on vahva. Näin ollen on selvää, että Suomikin on kristillisenä valtiona nojautunut varsin seksuaalikielteeseen ja tiukkoja sukupuolirooleja tukevaan perinteeseen.

Modernisoitumisen mukana homoseksuaalisuutta ei lopulta enää yleisesti nähty syntinä, mutta se alettiin sen sijaan nähdä usein sairautena. Oli kuitenkin myös tieteellisiä tahoja, jotka suhtautuivat siihen myönteisesti ja joiden tutkimuksilla oli vaikutusta Suomen näkemyksiin. Esimerkiksi sosiaali antropologi Edward Westmarckin tutkimusten mukaan homoseksuaalisuus on kaikkina aikoina, kaikissa kulttuureissa esiintynyt inhimillinen käytäntö. Hän jakoi myönteisen näkemyksensä psykoanalyysin isän Sigmund Freudin kanssa. (Stålström 1997, 89–90.) Freudin edustamassa psykoanalyttisessä teoriassa on omat ongelmansa, mutta hän pohjimmiltaan suhtautui homoseksuaalisuuteen myönteisesti.

Psykoanalyttinen teoria katsoo, että ihminen etsii jatkuvasti tasapainoa viettiensä ja niiden säätelyn välille. Teorian mukaan ”normaali” seksuaalielämä on tarpeellista ihmisen mielenterveydelle. Seksuaalisuudella on myönteisiä vaikutuksia ihmiseen, koska se on sopiva tapa purkaa viettipaineita, eikä niinkään seksuaalisena kokemuksena itsessään. Nykyisin viettinäkömyksestä on pitkälti luovuttu ja on alettu ajatella, että seksuaalisuus on ennen kaikkea sosiaalista ja voimakkaasti partneriin liittyvää toimintaa. (Nieminen 1993, 98.) Ihminen ei ole psykiatrian silmissä enää siis viettiensä orjuuttama eläin.

Suomessa psykoanalyysin uranuurtajana pidetään Yrjö Kulovettä, joka julkaisi Suomen ensimmäisen suomenkielisen teoksen Freudin psykoanalyysista vuonna 1933. Suomessa psykoanalyysin kehitys oli viivästynyt, eikä ennen toista maailmansotaa julkaistuja Freudin teoksia ollut käännetty tai edes julkaistu Suomessa aiemmin. Psykoanalyysin historia instituutiona Suomessa on kovin lyhyt. Yrjö Kulovesi puolusti Freudin liberaaleja ja rationaalisia näkemyksiä homoseksuaalisuudesta ja piti tärkeänä, ettei rajoitetun potilasotoksen perusteella tulisi tehdä yleistyksiä paljon suuremmasta ihmisjoukosta. (Stålström 1997, 90–92.)

Toisen maailmansodan lähestyessä, natsien noustessa valtaan Saksassa, psykiatrian kentän kuitenkin valtasivat vähemmän rationaaliset psykiatrian edustajat, jotka tulkitsivat Freudin näkemyksiä täysin päinvastaisella tavalla. Muutos ajattelussa vaikuttaisi korreloivan psykoanalyysin painopisteen Yhdysvaltoihin siirtymisen kanssa. Freud itse kritisoi Yhdysvaltojen moralismia ja puritanismia,

jotka molemmat alkoivat vaikuttaa psykoanalyysiin ja sen tulkintoihin homoseksuaalisuudesta. Psykoanalyttikot etunenässään Irving Bieber näkivät homoseksuaalisuuden luonnottomana, jopa vaarallisena kehityshäiriönä perustuen omiin pseudotieteellisiin näkemyksiinsä. Natsit puolestaan näkivät homoseksuaalisuuden epäarjalaisena ja näin ollen vaarallisena ilmiönä, joka tuli eristää keskitysleireihin ja tuhota. (Stålström 1997, 93–100.) Valtavirta-psykiatria otti edellä mainitut näkemykset omakseen muodossa tai toisessa pitkäksi aikaa myös Suomessa.

Homoseksuaalisuudesta käydyn keskustelun kentällä oli toki myös siihen myönteisesti suhtautuvia tahoja. Suurimpana vaikuttajana voidaan pitää Alfred C. Kinseytä, joka julkaisi kuuluisat seksuaalisuustutkimuksensa vuonna 1948. Tarkasti suunnitellun ja toteutetun tutkimuksen otanta oli 11240 vastaajaa. Tuloksista ilmeni, että homoseksuaalinen käyttäytyminen ei ollut vain muutaman ”poikkeavan” yksilön toimintaa, vaan oletettua huomattavasti yleisempää vähemmistöikäyttäytymistä. Homoseksuaalisuudessa on kysymys täysin luonnollisesta, harmittomasta ilmiöstä, joka on lähinnä kulttuuristen normien kieltämää. Kinsey päätyi ensimmäisten ajattelijoiden joukossa johtopäätökseen, ettei homoseksuaalisuutta identiteettinä tai yksilöä määrittelevänä asiana oikeastaan edes ollut. Oli ainoastaan erilaisia seksuaalikäyttäytymisen muotoja. (Stålström 1997, 151–153.) Näin ollen yksilöiden luokittelu homo- tai heteroseksuaaleiksi on jo sinänsä myös harhaanjohtavaa, koska yksilöt saattavat olla käytökseltään kumpaakin riippumatta siitä kummaksi he identifioivat itsensä (Stålström 1997, 166).

Yhdysvaltain psykiatryhdistys APA poisti homoseksuaalisuuden sairausluokituksen 1973 psykoanalyttikojen vastustuksesta huolimatta (Stålström 1997, 199). Suomalainen psykiatria oli ajastaan jäljessä ja perusti näkemyksensä kymmenen vuotta vanhoihin, jo kumottuihin tutkimuksiin. Suomessa sairausluokitus poistettiin vasta 1981 yleisen mielipideilmaston muutoksen ja Setan pitkäaikaisten protestien ansiosta. (Stålström 1997, 229–231.) Homoseksuaalisuuden virallinen sairausluokittelu kumottiin WHO:n vuoden 1993 julkaistulla luokittelulla ICD-10, joka tuli voimaan maittain. Suomessa lääkintäviranomaiset otti-

vat luokittelun käyttöön 1996. Luokituksessa todetaan, että sukupuolista suuntautumista ei tule pitää minkäänlaisena häiriönä. (Stålström 1997, 272.)

3 Rikos ja rangaistus

3.1 Alati muuttuva rikoslaki

Yhteiskunnan normit voidaan jakaa virallisiin ja epävirallisiin. Niiden avulla yhteisö pystyy säätelemään jäsentensä käyttäytymistä ja samalla ylläpitää yhteiskunnan kiinteyttä. Normit ovat erilaisia käskyjä, kieltoja, kelpuutuksia ja lupia ja niihin liittyy usein sanktioita. Lakimuutokset syntyvät aina jossain yhteiskunnallisessa kontekstissa. Oikeusjärjestelmä voi esimerkiksi yrittää säädellä jotain sellaista käyttäytymisen muotoa, joka on aiemmin jätetty huomiotta. (Alvesalo & Ervasti 2006, 37–39, 57.) Rikos käsitteenä onkin siksi varsin hankala, ellei mahdoton yksiselitteisesti määriteltäväksi. Rikosta voidaan kuitenkin määritellä esimerkiksi sen kautta, millainen yhteys sillä on virallismormeihin. Tällöin rikos voidaan jakaa laissa kuvattuihin legaalisesti määriteltäviin rikoksiin, sekä sosiologisesti määriteltäviin rikoksiin joka sisältää myös muita määrittelykriteereitä, kuten yhteiskunnalliset ja kulttuuriset arvot. (Laitinen & Aromaa 1993, 13.)

Legaalisen rikosmääritelmän mukaan rikos on kaikessa yksinkertaisuudessaan laissa rangaistavaksi säädetty teko. Määrittely kuitenkin on ongelmallinen, koska oikeusnormit eivät välttämättä mene yksiin yleisen oikeustajun kanssa. Yleisen oikeustajun mukaan jonkin asian esimerkiksi tulisi olla kielletty, mutta se ei olekaan kriminalisoitu. Tilanne voi myös olla sellainen, ettei lakien laatijoiden käsitys kielletystä ja sallitusta vastaakaan kansalaisten käsitystä. Yhteiskunnallisen moraalin muuttuessa laki yleensä seuraa mukana, mutta tilanne voi olla myös päinvastainen; tällöin jokin laki säädetään juuri, jotta se nimenomaisesti vaikuttaisi ihmisten asenteeseen ja käyttäytymiseen. (Laitinen & Aromaa 1993, 13–20.) Rikoslain muutokset heijastelevat edellä mainittua.

1960-luku oli kaikkialla länsimaissa seksuaalisuuden vapautumisen ja yleisen aiheesta keskustelun aikaa. Keskustelua käytiin muun muassa aborttilainsäädännön liberalisoinnista, esiaviollisesta seksistä ja myös homoseksuaalisuuden dekriminallisoinnista. Monessa maassa Suomi mukaan lukien, samaa sukupuolta olevien välinen seksi kun oli tuolloin laissa kielletty. (Mustola 2007, 18.)

Suomen rikoslaki on peräisin vuodelta 1889, joten se on varsin vanha. Sen kokonaisuudistusta oli suunniteltu jo jonkin aikaa, joten rikosoikeuskomitea muodostettiin 1967 valmistelemaan muutoksia. Komitean mietinnössä todettiin, että voimassa olleet, vuonna 1889 annettuun rikoslakiin perustuneet, seksuaalirikoksia koskeneet määräykset perustuivat absoluuttisen sukupuolimoraalin käsitteeseen, joka yleisesti ottaen tuomitsi kaiken avioliiton ulkopuolisen seksin ja teki siitä rangaistavaa. (Mustola 2007,19–20.) Vuoden 1889 alkuperäisen rikoslain 25 luvun 8 § toteaa asiasta seuraavaa: ”Joka vie pois viisitoista vuotta täytäneen naisen, tämän tahdon mukaan, mutta ilman naittajan tahi muun edusmiehen suostumusta, mennäkseen naisen kanssa naimiseen, rangaistakoon vankeudella korkeintaan yhdeksi vuodeksi taikka vähintään viidenkymmenen markan sakolla. Jos se tapahtuu haureuden harjoittamista varten; olkoon rangaistus kuritushuonetta tahi vankeutta korkeintaan kaksi vuotta.”

Rikoslain aikaisemmat osamuutokset oli perusteltu sillä, ettei rikoslaki ollut sopiva väline aikuisten ihmisten välisen seksuaalisen kanssakäymisen kontrollointiin. Samaan vedoten komitea ehdotti myös aikuisten välisen homoseksin rangaistavuuden poistamista rikoslaista. (Mustola 2007,19–20.) Alkuperäismuodossaan rikoslain 25 luvun homoseksuaalisuutta koskeva 12 § kuului: ”Jos joku harjoittaa haureutta toisen samaa sukupuolta olevan kanssa; rangaistakoon kumpikin vankeudella korkeintaan kahdeksi vuodeksi.”

3.2 Suojaikärajat ja kehotuskielto

Samaa sukupuolta olevien välinen seksi sai rikosoikeuskomitean mietinnössä korkeamman suojaikärajan 18 vuotta, samalla kuin eri sukupuolta olevien välinen suojaikäraja oli 15 vuotta. Lopulta heteroseksin suojaikäraja nostettiin 16:een, kun taas homoseksin suojaikärajaksi säädettiin ehdotettu 18 vuotta.

Pohjimmiltaan syynä päätökseen lienee ollut vielä tuolloin vallassa ollut viettelyteoria, jonka mukaan homoseksuaalisuuteen voidaan vietellä. Teoria oli jo kansainvälisesti todettu paikkaansa pitämättömäksi, mutta Suomessa sitä ei otettu huomioon. Tästä seurasi, että samalla kun muissa Pohjoismaissa samaa sukupuolta olevien välisen seksin korkeampia suojaikärajoja poistettiin, Suomessa niitä korotettiin. (Mustola 2007, 20–31.)

Komiteamietintöä kritisoitiin tuoreeltaan siitä, että se ei kohdellut yhdenvertaisesti hetero- ja homoseksuaalisuutta, vaan heijasteli edelleen homoseksuaalisuuden sairausleimaa ja vanhentuneita käsityksiä sen ”tartumisesta” viettelyllä. Rikoslain muutoksista keskusteltaessa osa kansanedustajista oli vastustanut muutoksia periaatteellisista syistä ja jopa ne edustajat, jotka olivat kannattaneet dekriminialisointia, kannattivat sitä lähinnä siksi, että nyt ”mieleltään sairaat homoseksuaalit rohkaistuisivat hakemaan apua vaivaansa”. Oli toki sallivampiakin äänenpainoja, jotka oikeutetusti pitivät korotettuja suojaikärajoja syrjivinä ja kehotuskieltoa sananvapautta rikkovana. Vastaesityksiä sallivamman lainsäädännön puolesta ei kuitenkaan tehty. (Juvonen 2015, 74–75.)

Seksuaalirikoskomitean ehdotus homoseksuaalisuuden dekriminallisoinnista sai siis osakseen vastustusta ja eduskunta lisäsi muun muassa korkeimman oikeuden ja evankelis-luterilaisen kirkon edustajien painostuksesta lakiin niin kutsutun kehotuskiellon. Tarkoituksena oli, että sen avulla ”ilmiön poikkeavuus ja sairalloisuus” olisi kaikille selvää ja että se suojaisi ”sovinnaisia siveellisyyškäsityksiä”. (Isakson 1994, 47.) Aikuisten välisen homoseksin rangaistavuus poistettiin rikoslaista vuonna 1971, mutta kehotuskielto sai aikaan sen, ettei julkisesti saanut kehottaa sukupuoliseen kanssakäymiseen samaa sukupuolta olevan kanssa. Lain näkökulmasta tilanne oli vähintäänkin hämmentävä; kehottaminen tekoon, joka ei ollut enää lainvastaista, oli lainvastaista. (Mustola 2007, 20.)

Kehotuskiellon vaikutuksesta homoseksuaalisuutta käsittelevien radio- tai tv-ohjelmien lähetys muuttui hankalaksi oikeustoimien pelon takia. Yleisradio ei näin ollen juuri lähettänyt aiheeseen liittyviä ohjelmia. 1970-luvun harvoista YLE:n lähettämistä, homoseksuaalisuutta käsittelevistä ohjelmista tehtiin aina-kin kaksi rikosilmoitusta. Ohjelmista vastanneet toimittajat vapautettiin molem-

missä tapauksissa syytteistä, mutta uusien syytteiden pelko sai Yleisradion sensuroimaan itse itseään. (Mustola 2007, 27.) Ihmisen tieto ja kokemus häntä ympäröivästä maailmasta on sosiaalisesti rakentunut. Ihmiset siis rakentavat maailmankuvaansa sekä oman että toisilta saadun tiedon perusteella. Myös medialla on hyvin voimakas rooli ihmisten mielikuvien muokkaajana. (Alvesalo & Ervasti 2006, 149.) Kehotuskiellon takia suuri yleisö ei siis varmasti saanut niin helposti asiallista, näkemyksiin mahdollisesti positiivisesti vaikuttavaa tietoa homoseksuaalisuudesta kuin sen olisi pitänyt saada.

3.3 Setan toimenpiteitä

YK on määritellyt ihmiselle oikeuden sananvapauden yleisjulistuksensa 19 artiklassa (Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus 1976), joten kehotuskiellosta pystyttiin tekemään kantelu YK:n ihmisoikeuskomitealle. (Mustola 2007, 28.) Näin ollen 1979 Setan avustuksella joukko Yleisradion toimittajia teki muodollisen kantelun julistuksen 19 artiklan nojalla (Isakson 1994, 49).

YK:n ihmisoikeuskomitean päätöksestä tuli kuitenkin takaisku sananvapauden puolustajille. Komitea antoi vuonna 1982 päätöksen, jossa se totesi, että kullakin maalla on oma käsityksensä ”yleisestä moraalista” ja tulkintavalta on vastuullisilla kansallisilla viranomaisilla. Se myös totesi, että sen toimivaltaan eivät muutenkaan kuuluneet yleisen tason tutkinnat siitä, rikkooko jonkin maan lainsäädäntö yleissopimusta. Ihmisoikeuskomitean toimivaltaan kuului ainoastaan yksilön oikeuksien loukkauksen arviointi, eikä Suomessa ollut kehotuskiellon perusteella tuomittu ketään. Yksilön oikeuksien loukkaamisen tunnusmerkit eivät siis komitean mielestä näin ollen muodollisesti täyttyneet. (Mustola 2007, 28.)

Valtio oli vedonnut omassa puolustuskirjelmässään samaisen YK:n yleissopimuksen 19 artiklaan, joka sallii välttämättömät rajoitukset yleisen moraalin ylläpitämiseksi. Voidaan oikeutetusti kysyä, oliko televisio- ja radio-ohjelmien sensurointi kehotuskiellon avulla todella ollut ”välttämätöntä” yleissopimuksessa tarkoitetulla tavalla. Pikemminkin kehotuskieltoa voisi pitää ennaltaehkäisevänä

itsesensuurin välineenä, joka myös mahdollisti viranomaisille tiedonvälityksen säätelyn. (Isakson 1994, 49.)

Setan tekemät vetoamukset valtiovallalle koskien kehotuskieltoa eivät tuottaneet tulosta, joten Seta alkoi toteuttaa harkittua kansalaistottelemattomuutta. Vuonna 1981 mielenosoitusmarssilla yksi osallistujista kantoi kylttiä, jossa luki ”kehotamme homoseksuaalisuuteen” ja monet osallistujista huusivat samaa kehotusta. Mielenosoittajat keräsivät keskuudestaan listan, jossa he tunnustivat kehottaneensa julkisesti homoseksuaalisuuteen ja toimittivat sen poliisille. Seta teki samanlaisia tarkoituksellisia provokaatioita läpi 1980-luvun kiinnittääkseen suuren yleisön huomion kyseenalaiseen lakiin. Jokaisella kerralla poliisi kyllä kuulusteli asianosaisia ja syytteitäkin nostettiin, mutta oikeusistuimet antoivat Setan pettymykseksi aina vapauttavan tuomion. 1980-luvulla kehotuskielto kuitenkin alkoi kaikesta huolimatta menettää hiljalleen merkitystään ja muuttui lain kuolleeksi kirjaimeksi. (Mustola 2007, 29–30.)

Hallituksen esityksessä (HE 6/1997 vp.) vuodelta 1997, koskien rikoslain kokonaisuudistusta, perustellaan lain muutosprosessia. Rikoslakia oli vähitellen muutettu koko sen olemassaolon ajan, aina kun katsottiin, ettei se vastannut aikansa vaatimuksia. Tästä seurasi, että vaikka tietyt osat laista olivat sisällöltään ja muodoltaan ajan tasalla, lain kokonaisrakenne oli yhä alkuperäinen. Oikeustajun muuttuessa eri tekojen rangaistavuutta ja lain suojelemia arvoja tuli punnita mahdollisimman yhtenäisesti kokonaisuudistusta tehtäessä. Rikoslain kokonaisuudistuksen jälkeen seksuaalirikoksia koskevassa 20 luvun säännöksissä sukupuoli- ja suuntautumisella ei olisi enää merkitystä.

Lain kokonaisuudistus oli suuritöinen ja monimutkainen tehtävä, joten pieniä, esimerkiksi Setan vaatimia, osauudistuksia ei alettu tekemään. 1990-luvun alussa oli kuitenkin jo selvää, että kehotuskiellon ja korkeampien suojaikärajojen kaltaiset vanhentuneet pykälät tullessaan poistamaan laista. Uudistettu rikoslaki tuli voimaan 1.1.1999. (Mustola 2007, 31–32.)

4 Vapaus ja yhdenvertaisuus

4.1 Tasa-arvolaki ja yhdenvertaisuuslaki

Suomen nykyisen yhteiskuntajärjestyksen ja ajatusmaailman pohjalla on kaksi tärkeää, toisiinsa limittyvää lakia; laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta (609/1986, myöhemmin tasa-arvolaki), sekä yhdenvertaisuuslaki (1325/2014). Ne määrittävät nimiensä mukaisesti ihmiset oletusarvoisesti tasa-arvoisiksi ja yhdenvertaisiksi.

Laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta säädettiin 1986 tarkoituksena edistää naisen ja miesten välistä tasa-arvoa sekä estää sukupuoleen perustuvaa syrjintää. Nykyisen yhdenvertaisuuslain pohjalla oleva hallituksen esitys (HE 19/2014 vp, 38) laajensi tasa-arvolain 7 ja 8 §:n sukupuoleen perustuvan syrjinnän kiellon koskemaan myös sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää. Myös tasa-arvolaisissa määritelty todistustaakka, valvonta ja oikeussuojakeinot laajennettiin esityksen mukaan koskemaan sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää. Suomen ensimmäinen yhdenvertaisuuslaki (21/2004) puolestaan säädettiin vuonna 2004. Se täytäntöönpani EU:n aiemmin säätämät direktiivit syrjintää vastaan. Laissa kiellettiin kaikenlainen henkilöön liittyvään syyhyn perustuva syrjintä, kuten etnisyyteen, uskontoon tai sukupuoliseen suuntautumiseen perustuva syrjintä. (Leppänen 2015, 4–5.)

Syrjinnäksi yhdenvertaisuuslaissa määriteltiin välitön ja välillinen syrjintä. Välitön syrjintä on yhden henkilön epäsuotuisampi kohtelu verrattuna toiseen henkilöön vertailukelpoisessa tilanteessa. Välillisen syrjinnän ollessa kyseessä jokin näennäisen puolueeton käytäntö tai säännös itse asiassa saattaa jonkun muita epäedullisempaan asemaan. Työntekijöiden tai työnhakijoiden erilainen kohtelu katsottiin oikeutetuksi, jos se perustuu työtehtävien laatuun tai niiden suorittamista koskeviin todellisiin vaatimuksiin. (Leppänen 2015, 4–5.) Tämä tarkoittaa käytännössä siis sitä, että työtehtävään voi valita siihen parhaiten soveltuvan henkilön. Nykyisin voimassa olevan yhdenvertaisuuslain 8 §:ssä mää-

rätään kuitenkin yksiselitteisesti, ettei ketään saa syrjiä ”henkilöön liittyvän syyn perusteella”, mihin seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli-identiteetti luonnollisesti lasketaan mukaan.

RHO 2001:127

Rovaniemen hovioikeuden päätös käsittelee tasa-arvolakiin perustuvaa hyvitysvaatimusta. Kanteessaan käräjäoikeudelle kantaja A vaati kaupungilta lain 11 §:n mukaista hyvitystä 100 000 markkaa korkoineen. Eläinlääkärit B, C ja kantaja A olivat hakeneet avoinna olleeseen, määräaikaiseen II kunnanvirkaeläinlääkärin virkaan. Kaupungin ympäristöjohtajan viransijainen X oli valinnut virkaan B:n 28.12.1998 alkaen sillä perusteella, että tämä oli hoitaessaan II kunnanvirkaeläinlääkärin viransijaisuutta osoittanut erinomaista yhteistyökykyä eri tahojen kanssa. A puolestaan oli toiminut eläinlääkärinä vuodesta 1973 alkaen. Hän oli hoitanut kunnaneläinlääkärin virkaa vuosina 1975–1993 ja toiminut sen jälkeen yksityisenä eläinlääkärinä. B oli valmistunut eläinlääkäriksi elokuussa 1998 ja oli työskennellyt eläinlääkärin viransijaisena lyhyitä aikoja vuoden 1998 kesällä ja syksyllä. Näin ollen ansiovertailun perusteella oli kiistatonta, että A oli B:tä ansioituneempi. Syrjintäolettaama oli siis syntynyt. Kaupunki ei ollut pystynyt osoittamaan, että B:n valintaan A:n sijaan olisi ollut mitään työn laadusta johtuvaa painavaa ja hyväksyttävää syytä, vaan valinta oli vain sukupuolesta johtuvaa syrjintää.

Kaupunki kiisti kanteen perustelut. A:ta pystyttiin pitämään työkokemuksensa nojalla B:tä ansioituneempana tasa-arvolain 8 §:n 1 momentissa tarkoitetulla tavalla, mutta valintaan oli ollut työn ja tehtävän laadusta johtuva hyväksyttävä syy. Eläinlääkärin tehtävien hoito edellytti saumatonta yhteistyötä kahdelta eläinlääkäriltä eikä A:lla ollut edellytyksiä viranhoidolle välttämättömään yhteistyöhön ympäristötoimen viranhaltijoiden tai toisen kunnaneläinlääkärin viranhaltijan kanssa.

Kuusamon käräjäoikeus katsoi, että viransijaisuutta hoitanut ympäristöjohtaja X oli perustanut päätöksensä hakijoiden yhteistyökyvyn osalta pääosin I kunnanvirkaeläinlääkärin kanssa käytyihin keskusteluihin sekä yksilöimättä jääneisiin lehtikirjoituksiin, karjanomistajilta saatuun palautteeseen ja muuhun vähäiseen kokemukseen B:n yhteistyökyvystä. Käräjäoikeus kat-

soikin, että edellä mainitut seikat huomioon ottaen tosiasioita ja tietoja ei ollut selvitetty riittävästi, eikä valintatilanteessa siksi pystytty oikeasti punnitsemaan henkilöiden ominaisuuksia yhteistyökyvyn kannalta. X:llä ei ollut painavaa ja hyväksyttävää syytä valita B:tä A:n sijasta. Käräjäoikeus katsoi kohtuulliseksi hyvityksen määräksi valintamenettelyssä tapahtuneesta syrjinnästä 30 000 markkaa korkoineen. Kaupunki veloitettiin myös maksamaan A:n avustajan käyttämisestä syntyneistä oikeudenkäyntikuluista 18 964 markkaa ja A:n omista kustannuksista 3074 markkaa korkoineen.

A valitti hovioikeuteen ja vaati korotuksia käräjäoikeuden määräämiin korvauksiin ja hyvitykseen. Perusteena oli, että enimmäishyvityksen, eli 100 000 markan, maksaminen olisi perusteltua, koska A oli syrjäytetty toisen kerran, kun eläinlääkäri virka oli täytetty pysyvästi 2.12.1999. Kaupunki vaati kanteen hylkäämistä ja myös vaati A:ta korvaamaan sen oikeudenkäyntikulut käräjäoikeudessa 27 815,72 markalla ja hovioikeudessa 33 577 markalla korkoineen. Perusteina kaupunki käytti samaa kuin aiemminkin, eli että sillä oli ollut hyväksyttävä syy syrjäyttää ansioituneempi hakija. A vaati kaupungin valituksen hylkäämistä. Lehtikirjoittelu tai yksityisluontoinen kirje ei osoittanut hänen yhteistyökyvyttömyytään, joten X ei ollut päätöstä tehdessään selvittänyt tosiasioita riittävästi.

Hovioikeus totesi asiassa olevan riidatonta, että A on ansioituneempi kuin virkaan valittu B. Näin ollen, ellei kaupunki voi osoittaa, että sen menettelyyn on ollut hyväksyttävä syy, se on syyllistynyt tasa-arvolain 8 §:n 1 momentin mukaiseen syrjintään. Kunnanvirkaeläinlääkärien välisen yhteistyökyvyn vaatimus perustui siihen, että haettavana olleen II kunnanvirkaeläinlääkäriin toimitilat ovat yhteiset I kunnanvirkaeläinlääkäriin kanssa. Todistajien kertomuksista oli käynyt ilmi, että A, I kunnanvirkaeläinlääkäri ja ympäristöjohtaja eivät olleet tulleet erityisen hyvin toimeen keskenään ja yhteistyökyvyn puutetta oli havaittavissa. Yhteistyökyvyn puutteen ei voitu kuitenkaan katsoa johtuneen vain A:sta.

A:n mukaan mahdolliset ristiriidat ja yhteistyökyvyttömyys hänen ja I kunnanvirkaeläinlääkäriin välillä johtuivat siitä, että kunnan ympäristöviranomaiset olivat suhtautuneet kielteisesti eläinlääkäritoiminnan yksityistämiseen. Osittain heidän suhtautumisensa kielteisesti A:n yhteistyökykyyn oli johtunut hänen vaimoonsa liittyvistä aiemmista virkanimityspäätöksistä sekä A

Oy:n aikaisista vaimon työn organisointiin liittyneistä ongelmista. Myös jotkut muut todistajankertomukset tukivat A:n näkemystä. Ristiriidat olivat myös osittain johtuneet sekä A:n että I kunnanvirkaeläinlääkäriin mukaan siitä, että A Oy:n ostopalvelusopimus vuonna 1993 silloisen kunnan kanssa oli heikentänyt kunnanvirkaeläinlääkäriin toimialan tulonmuodostusta. Henkilökemia A:n, ympäristöjohtajan ja I kunnanvirkaeläinlääkäriin välillä ei myöskään ollut todistajien mukaan toiminut.

Hovioikeus katsoi, että kaupungilta oli jäänyt näyttämättä, että A ei olisi kaikista ristiriidoista huolimatta ollut yhteistyökykyinen ja että B olisi ollut soveliaampi hoitamaan virkaa. Hovioikeus hyväksyi käräjäoikeuden tuomion perustelut. Kaupunki veloitettiin korvaamaan A:n oikeudenkäyntikulut korkoineen avustajanpalkkion osalta 25 150 markalla, kulujen osalta 6087 markalla ja arvonlisäveron osalta 6691 markalla eli yhteensä 37 928 markalla. A:n omia kuluja kaupunki veloitettiin korvaamaan 6148 markalla. Hovioikeuden oikeudenkäyntikuluista maksamista tuli 4880 markkaa sekä arvonlisäveroa 880 markkaa.

Vuoden 2004 yhdenvertaisuuslain muutoksia alettiin valmistella jo vuonna 2007. Valmisteluprosessi oli kuitenkin varsin riitainen ja kiistanalaisinta oli kuka valvoo lakia työelämässä. Lopulta valvovana viranomaisena säilytettiin vuoden 2004 yhdenvertaisuuslakia mukaillen työsuojeluviranomainen. Vuonna 2015 voimaan tullut nykyinen yhdenvertaisuuslaki ei edeltäjänsä tapaan vain toimeenpane EU:n direktiivejä, vaan se on säädetty ennen kaikkea kansallisista, suomalaisen perusoikeusjärjestelmän lähtökohdista. Yhdenvertaisuuslain uudistusten tavoitteena oli muun muassa lainsäädännön yhdenmukaistaminen, yhdenvertaisuuden valvonta- ja edistämisvelvollisuuksien sekä yhdenvertaisuuden suojan vahvistaminen. (Leppänen 2015, 7)

Yhdenvertaisuuslain tavoitteena on ihmisten kohtelu työelämässä omana itsenään ilman, että merkityksettömät taustatekijät vaikuttaisivat asiaan. Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan sen 2 §:n mukaan kaikkeen yksityiseen ja julkiseen toimintaan, muttei kuitenkaan yksityiselämän piirissä tai uskonnonharjoituksessa. (Leppänen 2015, 9.) Sama koskee myös tasa-arvolakia sen 2 §:n nojalla. Myös Suomen perustuslain (731/1999) 6 §:ssä ja työsopimuslain (55/2001) 2 luvun 2 §:ssä ihmiset julistetaan tasa-arvoisiksi ja yhdenvertaisiksi. Niiden lisäksi

si myös rikoslain 47 luvun 3 § kieltää syrjinnän työssä tai työhönotossa. Pykälä toteaa yhdenvertaisuuslain tapaan yksiselitteisesti, ettei työntekijää valittaessa saa ilman hyväksyttävää syytä asettaa tätä epäedulliseen asemaan. Hyväksyttävänä ei rikoslaissakaan pidetä mitään henkilöön itseensä liittyvää syytä kuten etnisyyttä, uskontoa tai seksuaalista suuntautumista. Seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvalta syrjinnältä suojelevien lakien säätäminen mukailee muiden Pohjoismaiden yhdenvertaisuuteen perustuvan lainsäädännön mallia (Mustola 2007, 36–37).

KKO 2015:41

Korkeimman oikeuden ennakkopäätös käsittelee erästä työsyryntätapausta. Tapausta oli käsitelty jo aiemmin Helsingin hovioikeudessa työsopimuksen perusteettomana päättämisenä, jonka seurauksena erästä sanomalehteä julkaiseva yhtiö oli joutunut suorittamaan korvauksia, maksamaan irtisanomisajan palkkaa ja yhdenvertaisuuslain mukaista hyvitystä kantaja X:lle. Esimerkkitapauksessa X ja syyttäjät vaativat aikaisemman tuomion lisäksi osakeyhtiön toimitusjohtaja A:n tuomitsemista edellä mainitun rikoslain 47 luvun 3 §:n nojalla työsyrynnästä.

Työhaastattelussa X:ltä oli kysytty hänen tai hänen puolisonsa poliittisesta aktiivisuudesta, koska lehti oli poliittisesti sitoutumaton. X oli vastannut kysymykseen kieltävästi, mikä ei ollut hänen puolisonsa tapauksessa totuudenmukaista. Haastattelijalle oli myös jäänyt käsitys, että X:n puoliso on mies, vaikka tämä oikeasti elikin rekisteröidyssä parisuhteessa naisen kanssa.

Osakeyhtiö ja X olivat allekirjoittaneet johtajasopimuksen 1.9.2008, jonka mukaan hän aloittaisi lehden päätoimittajana 15.12.2008. Osapuolet olivat myös sopineet, että yhtiö julkistaa nimityksen 9.9.2008 pörssitiedotteella. 8.9.2008 X oli kuitenkin julkistanut nimityksen antamalla haastattelun toiselle lehdelle. Yhtiö oli ilmoittanut henkilökuntalehdessään, että uusi päätoimittaja X on muuttamassa lehden julkaisupaikkakunnalle miehensä kanssa. 26.9.2008 yhtiön edustaja oli saanut nimettömän tekstiviestin, jossa paljastettiin, että X:n puoliso on ollut kunnallisvaaliehdokkaana ja että hän on samaa sukupuolta kuin X. Heti 29.9.2008 yhtiössä oli pidetty X:n kanssa tapaaminen, jonka jälkeen johtajasopimus oli purettu 1.10.2008.

Vastaaja A:n mukaan työsuhteen purkaminen oli johtunut luottamuspulasta. X oli valehdellut puolisonsa poliittisesta toiminnasta, oli jättänyt korjaamatta käsityksen puolisonsa sukupuolesta ja oli myös tehnyt lehdistötiedotteen vastoin yhtiön kanssa sovittua.

Helsingin kärjäoikeus katsoi, että osa tapauksen näytöstä oli syytettä vastaan ja osa tuki sitä. X:n mukaan tapaamisen keskeinen puheenaihe oli ollut hänen puolisonsa sukupuoli ja että se oli tuotu ilmi työsuhteen purun syynä. A:n ja tapaamisessa paikalla olleiden todistajien mukaan keskeinen aihe oli ollut valehtelu puolison poliittisesta aktiivisuudesta sekä se ettei X ollut oikaissut käsitystä puolisonsa sukupuolesta. Tämä oli johtanut luottamuspulaan, eikä luottamuksen varaan rakennettua johtajasopimusta voinut enää jatkaa. Kärjäoikeus katsoi, ettei todisteiden nojalla pystytty tekemään johtopäätöstä, että juuri X:n puolison sukupuoli olisi ollut keskeinen syrjivä peruste työsuhteen purkamiselle ja hylkäsi syytteen.

Kantaja X ja syyttäjät valittivat kärjäoikeuden tuomiosta hovioikeuteen. Hovioikeuden tuli arvioida oliko X:n työsuhteen päättäminen johtunut A:n kokemasta luottamuspulasta vai juuri rikoslain 47 luvun 3§:ssä rangaistavaksi säädetystä, sukupuoliseen suuntautumiseen liittyvästä syrjinnästä.

Hovioikeus katsoi, että sekä X:n tekemä nimityksensä ennenaikainen julkistaminen että puolison poliittisesta aktiivisuudesta kertomatta jättäminen epäilemättä aiheuttivat luottamuspulaa A:n ja X:n välille. Työnantajalla on oikeus edellyttää työntekijältään täydellistä rehellisyyttä työhaastattelussa sellaisiin kysymyksiin, jotka ovat työn kannalta olennaisia. Yksityiselämä on kuitenkin perustuslain 10 §:n ja yksityisyyden suojasta työelämässä annetun lain (759/2004) perusteella turvattu ja työntekijä voi jättää vastaamatta epäsopeviin kysymyksiin esimerkiksi puolisoon liittyen. Näin ollen hovioikeus katsoi, ettei X:llä ollut velvollisuutta oikaista A:n käsitystä puolison sukupuolesta.

Hovioikeuden käsittelyssä olennaisimmaksi seikaksi nousi mitä 29.9 käydyssä palaverissa oli keskusteltu. X:n mukaan hänen puolisonsa sukupuoli oli ollut keskeinen palaverin aihe kun taas A:n mukaan hän oli X:n asiaa kysyessä sanonut, ettei luottamuspula ei johtunut puolison sukupuolesta.

Kummankin näkemystä tukevia todistajien kertomuksia oli olemassa, joten näyttö palaverin sisällöstä oli ristiriitaista.

Hovioikeus katsoi kuitenkin, että A oli laittanut X:n ilman painavaa hyväksyttävää syytä epäedulliseen asemaan tämän sukupuolisen suuntautumisen takia. Työnantajalla ei ollut oikeutta tietoon yksityiselämään liittyvistä asioista, mutta tämä oli kuitenkin katsonut X:n epärehellisyyden seksuaalisesta suuntautumisestaan olevan yksi luottamuspuolan aiheuttaja. X oli tosin myös valehdellut työhaastattelussa puolisonsa poliittisesta aktiivisuudesta ja oli julkistanut nimityksensä sopimuksen vastaisesti, mitkä olivat osasyinä työsuhteen lopettamiseen. Hovioikeus lausui, että rangaistusta syrjinnästä mietittäessä oli otettava huomioon rikoksen vahingollisuus, teon vaikuttimet ja muut mahdolliset tekijät. Näiden perusteella se tuomitsi A:n rikoslain 47 luvun 3§:n nojalla työsyrynnästä maksamaan sakkoa 6870 euroa.

Hovioikeuden tuomitsema sakkorangaistus ei riittänyt syyttäjälle ja X:lle, joten he vaativat tuomion muuttamista Korkeimmassa oikeudessa siten, että A oli syyllistynyt myös työsyryntään perhesuhteiden perusteella, jonka vuoksi sakkorangaistusta tulisi korottaa. Korkein oikeus totesi Hovioikeuden tavoin, että työnhakijan velvollisuutena ei ole oikaista seksuaalista suuntautumistaan koskevaa virheellistä käsitystä, koska asia kuuluu yksityisyyden suojan piiriin. Korkeimman oikeuden näkemyksen mukaan myös tieto X:n puolison sukupuolesta oli vaikuttanut työsuhteen päättämiseen ainakin jollakin tasolla, joten se oli samaa mieltä Hovioikeuden kanssa siitä, että A oli syyllistynyt välilliseen työsyryntään myös perhesuhteiden perusteella. Korkein oikeus ylläpiti Hovioikeuden päätöksen muilta osin, mutta määräsi A:n rangaistuksen korotettavaksi 40:een 451 euron mukaiseen päiväsakkoon, eli 18040 euroon.

Yhdenvertaisuuslain 2 luvussa säädetään yleisesti viranomaisten, koulutuksen järjestäjien ja työnantajien yhdenvertaisuuden edistämistä koskevista velvoitteista. Viranomaisen on 5 §:n mukaan arvioitava toimintaansa yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta ja ryhdyttävä toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumiseksi voimavaroihin suhteutetusti. Viranomaisella on myös oltava suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä. Yhdenvertaisuussuunnitelman laatimisvelvollisuus ei koske kirkkoja tai sellaista julkista hallintotehtävää hoitavaa yksityistä tahoja, jonka palveluksessa on alle 30 henkilöä.

Koulutuksen järjestäjän yhdenvertaisuuden edistämisvelvollisuus on samankaltainen kuin viranomaisenkin. Yhdenvertaisuuslain 6 §:n mukaan koulutuksen järjestäjän on kuitenkin myös varattava oppilaille, heidän huoltajilleen, opiskelijoille tai heidän edustajilleen mahdollisuus tulla kuulluksi edistämistoimenpiteitä koskien. Työnantajalla on 7 §:n mukaan velvollisuus edistää yhdenvertaisuutta viranomaisten ja koulutuksen järjestäjien tapaan. Vähintään 30 henkilöä työllistävän työnantajan on laadittava yhdenvertaisuussuunnitelma. Henkilöstön edustajilla on myös oikeus saada pyynnöstä tietoa työnantajan toimista yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Yhdenvertaisuuslain noudattamista valvovat lain 18 §:ssä määritellyt valvontaviranomaiset, joita ovat yhdenvertaisuusvaltuutettu, yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta sekä työsuojeluviranomaiset. Työelämässä työsuojeluviranomainen on käytännössä ainoa toimivaltainen viranomainen. Vain työsuojeluviranomainen saa tehdä tarkastuksia työnantajan tiloissa, pyytää salassa pidettäviä tietoja tai antaa päätöksiä pakkokeinoista. (Leppänen 2015, 211.) Syrjintätilanteessa työsuojeluviranomainen voi antaa työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta annetun lain (44/2006) 13 §:n mukaan työnantajalle toimintaohjeen tai tarvittaessa kirjallisen kehotuksen tilanteen korjaamiseksi.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimialaan kuuluu syrjinnän uhriksi joutuneen avustaminen sekä yhdenvertaisuuden edistämistoimenpiteiden suunnittelussa avustaminen. Yhdenvertaisuusvaltuutettu myös antaa yleisiä syrjintää ehkäiseviä suosituksia sekä koettaa saada aikaan sovinnon syrjintätapauksessa. (Leppänen 2015, 220–221.) Joko syrjitty itse, tai yhdenvertaisuusvaltuutettu tämän suostumuksella, voi myös saattaa asian yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan käsiteltäväksi yhdenvertaisuuslain 21 §:ssä kuvailulla tavalla. 20 §:n mukaan lautakunta vahvistaa syrjintätapauksen osapuolten välisen sovinnon, ellei se ole kohtuuton tai lain vastainen. Lautakunnan vahvistaman sovinnon täytäntöönpano on kuten yleisesti lainvoimaisen tuomion. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta voi myös antaa 20 §:n mukaan lausuntoja lain tul-

kinnan kannalta merkittävistä asioista sekä asettaa määräyksiensä tehostamiseksi tarvittaessa uhkasakon.

Yhdenvertaisuuslain 23 §:n mukaan syrjityillä on oikeus saada hyvitystä siltä taholta, joka on häntä syrjinyt sekä mahdollisesti vahingonkorvauksia tapauksesta riippuen. Hyvitykseen oikeuttavaksi syrjinnäksi lasketaan välillisen ja välittömän syrjinnän lisäksi häirintä, kohtuullisten mukautusten epääminen sekä käsky syrjintään. Työnantajan yhdenvertaisuuden edistämismääräyksen tai yhdenvertaisuussuunnitelman teon laiminlyöntiä ei kuitenkaan lasketa syrjinnäksi. Yhdenvertaisuuslain 17 §:ssä kiellettyä syrjivää työpaikkailmoittelua ei myöskään lasketa syrjinnäksi. (Leppänen 2015, 176.)

Hallituksen esitys (HE 19/2014 vp, 89) toteaa, että hyvitys ei ole sama asia kuin vahingonkorvaus. Hyvityksen tarkoituksena on nimenomaisesti hyvittää syrjityksi joutuneeseen henkilöön kohdistettu loukkaus. Näin ollen esityksen mukaan oikeus hyvityksen hakemiseen ei riipu siitä onko syrjinnästä aiheutunut varsinaista vahinkoa. Koska hyvitys katsotaan eri asiaksi kuin vahingonkorvaus, syrjityillä on mahdollisuus saada sen lisäksi yhdenvertaisuuslain 23 §:n mukaan vahingonkorvauksia myös jonkin muun lain kuin yhdenvertaisuuslain perusteella.

Työsopimuslain 12 luvun 1§:ssä säädetään työnantajan yleisestä vahingonkorvausvelvollisuudesta. Korvausta ei ole rajattu koskemaan vain aineellisia vahinkoja, joten työnantaja voidaan tuomita maksamaan korvauksia myös henkisen loukkauksen kaltaisesta ”aineettomasta vahingosta”. Vahingonkorvausvelvollisuus syntyy tosin vain jos työnantajan menettely on suorassa syy-yhteydessä työntekijälle aiheutuneeseen vahinkoon. Vahingonkorvauslain (412/1974) 5 luvun 6 § määrittelee, että ihmisellä, jota on syrjitty rangaistavaksi säädetyllä tavalla tai jonka henkilökohtaista koskemattomuutta on loukattu, on oikeus kärsimyskorvaukseen. Korvaamisen edellytyksenä on, että loukkaus on ollut tahallinen tai törkeästä huolimattomuudesta johtuva. Myös tasa-arvolaisissa ja yritysten yhteistoiminnasta annetussa laissa (334/2007) määritellään lisäperusteita mahdollisille korvauksille. Syrjivän teon vakavuus on aina suhteessa saatavan hyvityksen määrään ja vakavuutta arvioidaan huomioimalla rikkomuksen laatu, kes-

to ja laajuus. Hyvitystä voidaan myös 24 §:n nojalla tapauskohtaisesti kohtuullistaa tai jättää kokonaan määräämättä jos se olisi kohtuutonta kiellon rikkojaa kohtaan. (Leppänen 2015, 179–189.)

HeIHO 2005:2327

Helsingin hovioikeuden päätös koskee ikäsyrijintää ja siitä korvaukseksi vaadittuja vahingonkorvauksia. Kantaja A oli irtisanottu virastaan järjestelypäällikkönä Vantaan kaupungilla 20.10.1998 tuotannollis-taloudellisista syistä. Virkasuhde oli päätynyt 27.4.1999. Helsingin hallinto-oikeus oli kumonnut irtisanomisen 26.11.1999, eikä korkein hallinto-oikeus ollut muuttanut päätöstä. A oli palannut töihin 1.10.2001, jolloin hän oli saanut tietää, että järjestelypäällikön virka oli lakkautettu. A alkoi hoitaa työsopimussuhteista hissiasiamiehen tehtävää. Palkkaehdot olivat samat kuin aikaisemmassa järjestelypäällikön tehtävässä, mutta työ ei ollut entisenkaltainen esimiestehtävä.

A vaati kanteessaan, että Vantaan kaupunki olisi velvoitettava suorittamaan psyykkisestä haitasta sekä henkisestä, kipuun ja särkyyn rinnastuvasta kärsimyksestä korvaukseksi 130 000 euroa korkoineen sekä korvaamaan 3500 euron oikeudenkäyntikulut korkoineen. Kanteen mukaan irtisanominen oli tapahtunut ikäsyrijinnän perusteella. A:n aikaisempi virka oli lakkautettu ja hänelle oli osoitettu alempiasteinen, työsopimussuhteinen tehtävä. Laiton irtisanominen oli aiheuttanut A:lle masennusta ja ahdistusta, joista hän oli esittänyt lääketieteellisen selvityksen. Ikäsyrijintä täytti rikoslain 47 luvun 3 §:ssä tarkoitetun työsyrijinnän tunnusmerkistön. Rikos oli myös vahingonkorvauslain 5 luvun 6 §:n mukainen kunniaan kohdistunut rikos, jonka perusteella voidaan tuomita korvauksia henkisestä kärsimyksestä. Kaupunki kiisti kanteen ja vaati A:ta korvaamaan sen 2000 euron oikeudenkäyntikulut korkoineen. Kaupunki ei ollut syrjinyt A:ta eikä tämä ollut esittänyt kaupungille lääketieteellistä selvitystä siitä, että hänen psyykinen tilansa olisi heikentynyt kaupungin toimien johdosta. Kaupunki katsoi, että kunnallisen viranhaltijan palvelussuhdeturvasta annetussa laissa (484/1996, myöhemmin palvelussuhdeturvalaki) määritellyt korvaukset laittomasta irtisanomisesta kattoivat A:n tapauksen eikä vahingonkorvauslaki näin ollen ollut sovellettavissa.

Vantaan kärjäoikeus katsoi, ettei A:n esittämä lääketieteellinen selvitys osoita hänellä olleen psyykkisen terveydentilan häiriötä, joten hänen vaatimuksensa kipuun ja särkyyn rinnastettavasta kärsimyksestä hylättiin. Vahingonkorvauslain 5 luvun 6 §:n mukaan lain säännöksiä on sovellettava myös kunniaan kohdistuneesta rikoksesta aiheutuneen kärsimyksen korvaamiseen ja myös aiempi oikeuskäytäntö vahvistaa soveltamisperiaatetta.

Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksen perusteluja, palvelussuhdeturvain 2 §:n sisältöä ja työrikoksen tunnusmerkistöjä verrattaessa kärjäoikeus katsoi niiden olevan samankaltaiset. Korkein hallinto-oikeus oli siis katsonut työrikoksen tunnusmerkistön täyttyneen Vantaan kaupungin menettelyssä. Todistaja B oli tuntenut A:n 30 vuotta sekä ollut itsekin kaupungin palveluksessa. Hänen todistuksensa mukaan A oli ollut ennen irtisanomistaan ulospäin suuntautunut ja iloinen, mutta oli muuttunut irtisanomisaikana masentuneeksi ja sisäänpäin kääntyneeksi. Myös A:n pitkään tunteneet todistajat C ja D vahvistivat B:n näkemyksen siitä, että irtisanomisen seurauksena A:ssa oli tapahtunut selvä muutos huonompaan. Edellä mainittujen kertomusten perusteella kärjäoikeus katsoi, ettei sillä ole sinänsä aihetta epäillä irtisanomisen aiheuttamaa henkistä kärsimystä.

Kärjäoikeus katsoi selvitysten perusteella, että A:lle on aiheutunut sellaista mielipahaa, josta hän on oikeutettu saamaan hyvitystä henkisestä kärsimyksestä. Viran lakkauttamisen laillisuus itsessään ei ole ollut tuomioistuimen punnittavana, joten kärjäoikeus ei pystynyt pitämään Vantaan kaupungin menettelyä ikään perustuvana työsyRJintänä, johon perustuen A oli esittänyt korvausvaatimuksensa. Myös A:n kokemus uuden työtehtävän huonommuudesta entiseen verrattuna ei ollut sellaisessa syy-yhteydessä, että henkisestä kärsimyksestä olisi sen perusteella voitu tuomita. Kärjäoikeus tuomitsi Vantaan kaupungin maksamaan vahingonkorvausta A:lle 2000 euroa korkoineen ja oikeudenkäyntikuluja korkoineen 2000 euroa.

Sekä kantaja A, että Vantaan kaupunki valittivat tuomiosta Helsingin hovioikeuteen. A vaati, että kaupunki tulisi velvoittaa maksamaan kärjäoikeuden kanteen mukaisesti hänelle 130 000 euroa psyykkisestä haitasta sekä kipuun ja särkyyn verrattavasta henkisestä kärsimyksestä. A myös vaati sekä kärjäoikeuden että hovioikeuden oikeudenkäyntikulujen maksamista. Kaupunki vaati puolestaan kärjäoikeuden tuomion kumoamista ja vapaut-

tamista vahingonkorvausvelvollisuudesta sekä oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Kaupunki ei ollut näkemyksensä mukaan syrjinyt A:ta irtisanomistaan tämän virasta, koska irtisanottujen työtehtävät olivat vähentyneet tai käyneet tarpeettomiksi vuosien aikana ja järjestelypäällikön virka oli näin ollen lakkautettu. Irtisanominen oli siis tapahtunut tuotannollis-taloudellisilla perusteilla. Palvelussuhdeturvalain mukaiset korvaukset olivat jo myös muodostaneet täyden korvauksen eikä vahingonkorvauslakia voi siten enää soveltaa.

Helsingin hovioikeus totesi, että palvelussuhdeturvalain 14 §:n 1 momentin mukaan ilman kyseisessä laissa säädettyä irtisanomis- tai purkuperustetta kunnallisen viranhaltijan virkasuhde jatkuu katkeamattomana. Näin ollen A on ollut oikeutettu samaan irtisanomisaikanaan menettämänsä palkan. Palvelussuhdeturvalaki ei ota kantaa voiko muunkinlainen vahingonkorvaus tulla kyseeseen. Hovioikeus katsoi käräjäoikeuden tapaan, että sopimussuhteessakin voi syntyä vahingonkorvauslain mukainen vahingonkorvausvastuu. Oikeuskäytännössä on myös hyväksytty syrjintä sellaiseksi rikokseksi, josta voidaan tuomita henkisen kärsimyksen korvaukseen vahingonkorvauslain nojalla.

Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksessä ei otettu kantaa oliko kaupungin viranomaisten menettely irtisanomisessa täyttänyt rikoslain 47 luvun 3 §:ssä rangaistavaksi säädetyn työsyrynnän tunnusmerkistön, koska lainmukaisuutta ei ollut tutkittu. Henkisen kärsimyksen korvausta ei voida tuomita vahingonkorvauslain 5 luvun 6 §:n nojalla ellei korvauksen perusteena olevaa menettelyä ole nimenomaisesti todettu rikokseksi. Koska kaupungin menettely ei täytä työsyryntärikoksen tunnusmerkistöä, A:n lainkohtaan perustuva vaatimus oli hylättävä. A:n irtisanomisen jälkeiset tuntemukset ovat myös perustuneet yksinomaan hänen omaan kertomukseensa, eivätkä lääketieteelliseen näyttöön. Näin ollen perustetta vahingonkorvaukseen vahingonkorvauslain 5 luvun 2 §:ssä tarkoitetun psyykkisen häiriön perusteella ei ole. Hovioikeus kumosi käräjäoikeuden tuomion ja vapautti Vantaan kaupungin kaikista korvausvelvollisuuksista. A myös veloitettiin korvaamaan kaupungin oikeudenkäyntikulut.

Yhdenvertaisuuslain 26 § määrää, että syrjityllä on kahden vuoden yleinen kanne-aika syrjivästä menettelystä lähtien. Jos syrjintä on jatkuvaa, kanne on nos-

tettava kahden vuoden kuluessa lainvastaisen menettelyn loppumisesta. Tällainen tilanne olisi esimerkiksi ulkomaalaiselle maksettu, suomalaisiin verrattuna huonompi palkka. Kanneaika alkaisi tässä tapauksessa viimeisestä palkanmaksusta. (Leppänen 2015, 200–201.)

Työhönottotilanteissa syrjäytetyn työntekijän on puolestaan nostettava kanne vuoden kuluessa valintapäätöksen tiedoksisaamisesta. Kanneaika on rekrytointitilanteessa lyhyempi, koska katsotaan, että tilanteessa on tarkoituksenmukaista käsitellä tapaus mahdollisimman nopeasti valintapäätöksen jälkeen. Lyhyempi kanneaika myös turvaa hakijoiden yksityisyydensuojaa, koska työnantajan on säilytettävä valintaa koskevat asiakirjat kanneajan loppuun saakka. Kanneikasäännöksessä ongelmallista on juuri se, ettei kanneaika ala valintapäätöksen tekemisestä itsestään, vaan sen tiedoksisaannista. Näin ollen, jos työnantaja ei lähetä valitsematta jääneille henkilöille tietoa päätöksestä, kanneaika ei välttämättä alakaan kulua. (Leppänen 2015, 202–203.)

HeIHO 2012:862

Helsingin hovioikeuden päätös käsittelee työsuhteen irtisanomista ja kanneaikaa. Kantaja A oli työskennellyt toistaiseksi voimassa olevassa työsuhhteessa, osa-aikaisena kioskimyyjänä yhtiö B Oy:n palveluksessa. Hänen pääsääntöinen työpaikkansa oli ollut kioski D, vaikka työsopimuksessa työssäkäyntialueeksi oli määriteltä pääkaupunkiseutu. Liikkeen luovutuksen yhteydessä A siirtyi ainoana vanhana työntekijänä kauppias C Oy:n palvelukseen 29.12.2008. A irtisanottiin 7.1.2009 ilman työntekovelvoitetta, tuotannollisiin ja taloudellisiin syihin perustuen. Työsuhde päättyi 7.5.2009. D-kioskin työntekijöille oli pidetty 17.11.2008 tiedotustilaisuus, jossa heille kerrottiin tulossa olevasta liikkeen luovutuksesta. Työntekijöille ilmoitettiin, että yhtiöllä oli kahdeksan avointa paikkaa, joita oli enemmän kuin kioskin nelihenkinen henkilökunta. Kantaja A oli ilmoittanut kirjeitse haluavansa jatkaa yhtiön palveluksessa, mutta hän sai 3.12.2008 yhtiöltä kirjeen, joka totesi, ettei häntä valittu paikkaan. Muut työntekijät olivat saaneet 24.11.2008 tiedon paikoista, joihin he siirtyivät 29.12.2008 alkaen.

A:n kanteen mukaan häntä oli syrjitty yhdenvertaisuuslain 6 §:n syrjinnän kiellon vastaisesti hänen terveydentilansa perusteella. Muut kioskin työntekijät

kijät olivat työllistyneet yhtiön muihin toimipisteisiin, kun A puolestaan oli ai-noana siirretty kauppias C:n palvelukseen. A:n terveydentilan heikentymi-nen oli kuitenkin ollut väliaikaista, eikä se ollut heikentynyt niin olennaisesti ja pysyvästi, että se olisi oikeuttanut työsuhteen päättämisen. Vuonna 2008 A oli kärsinyt ei-työperäisestä tulehduskierteestä, jota oli yritetty katkaista useilla antibioottikuureilla, mistä oli seurannut yliherkistyminen antibiooteil-le. A:lla oli ollut sairauspoissaoloja noin 30 % työajasta, mutta määrä ei ole niin korkea, että se olisi peruste työsuhteen päättämiseksi. A oli näin ollen asetettu eri asemaan kuin muut kioskin työntekijät. Vastaaja kiisti kanteen sillä perusteella, että kanneoikeus oli vanhentunut. Koska kantaja oli siirty-nyt liikkeen luovutuksensaajan palvelukseen, väitetty syrjintä oli itse asias-sa tapahtunut työhönottotilanteessa. Asiaan siis olisi sovellettava yhdenver-taisuuslain 16 §:ssä määriteltyä vuoden kanneaikaa. Kanne olisi tullut näin ollen nostaa 3.12.2009 mennessä.

Vastaaja pyysi välituomiota kanneoikeuden vanhentumisesta, joten käräjä-oikeus käsitteli asiaa. Asiassa oli kysymys siitä, oliko kyseessä yhdenver-taisuuslain 16 §:n tarkoittama ”työhönottotilanne” lyhempi kanneaikoi-neen. Käräjäoikeus katsoi, että ”työhönottotilanne” on ilmauksena tulkin-nanvarainen mainitussa kysymyksessä. Kielellisesti ilmaus ei myöskään istu A:n tilanteeseen, jossa henkilö on jo työsuhteessa, mutta jää valitsema-tta uuteen tehtävään saman työnantajan palveluksessa jatkaen aikaisem-massa tehtävässään. Vuoden kanneaika voidaan myös katsoa poikkeus-säännökseksi tavanomaiseen kahden vuoden kanneaikaan nähden. Kärä-jäoikeus totesi, että yhdenvertaisuuslain 1 §:n mukaan lain tarkoituksena on muun muassa tehostaa syrjityn oikeussuojaa syrjintätilanteissa. Siksi onkin perusteltua tulkita lain 16 §:ssä säädettyä kanneajan poikkeussäännöstä syrjityn eduksi epäselvissä tilanteissa. Käräjäoikeus katsoi, ettei kantajan kanneoikeus ollut vanhentunut, vaan että asiassa oli sovellettava 16 §:n kahden vuoden kanneaikaa. A:n kannetta siis alettiin käsitellä käräjäoikeu-nessa.

A vaati kanteessaan yhdenvertaisuuslain 9 §:n mukaista hyvitystä B Oy:ltä 10 000 euroa viivästyskorkeineen. B Oy vaati kanteen hylkäämistä koko-naan ja perusteli kantaansa sillä, ettei kantajan siirtyminen luovutuksensaa-jan palvelukseen liikkeenluovutuksen yhteydessä merkitse epäsuotuisaa kohtelua. Työntekijällä on oikeus jäädä luovutettavan yrityksen palveluk-

seen samoilla työsuhde-ehdoilla kuin ennenkin. B Oy ei ole voinut tietää, että luovutuksensaaja tulee irtisanomaan kantajan työsopimuksen. B Oy:llä ei myöskään ole ollut velvollisuutta sijoittaa A:ta palvelukseensa ennen liikkeen luovutusta, joten uudelleen sijoittamisen laiminlyöminen ei merkitse syrjintää. B Oy katsoi myös, että sillä olisi joka tapauksessa ollut oikeuttamisperuste menettelynsä. Kantaja A oli ollut merkittävän osan työajastaan työkyvyttömänä, eikä ole toimittanut muita kuin A-lääkärintodistuksia selvitukseksi työkyvyttömyydestään. Vastaaja oli kutsunut 16.4.2008 kantajan työkykyisyyskeskusteluun johon tämä ei ollut saapunut paikalle. Työnantajalla ei ole ollut mahdollisuutta saada selville mistä jatkuva sairastelu on johtunut, eikä sillä myöskään ole ollut tietoa siitä, että kantajan terveydentilassa olisi ollut muutosta parempaan päin. Sairauspoissaoloista on ollut työnantajalle haittaa, koska kioskimyyjät työskentelevät pääsääntöisesti yksin, joten poissaolijalle joudutaan hankkimaan sijainen. Kantajan asettaminen eri asemaan on edellä mainitut asiat huomioon ottaen perustunut työtehtävien laatua ja suorittamista koskeviin ratkaiseviin sekä todellisiin vaatimuksiin.

Tuomiolauselmassaan käräjäoikeus totesi, että yhdenvertaisuuslain esitöistä ilmenee, että laki koskee laajasti työelämää ja työntekijöiden tasapuolista kohtelua, eikä sitä ole perusteltua tulkita suppeasti. Lain 2 §:n 1 momentti koskee myös uralla etenemistä ja käräjäoikeus katsoi A:n tapauksen kuuluvan sen piiriin. Yhdenvertaisuuslain 6 §:n 1 momentti määrää, ettei ketään saa syrjiä terveydentilansa perusteella. Käräjäoikeus totesi olevansa samaa mieltä vastaajan kanssa siinä, että liikkeenluovutuksen yhteydessä tapahtunutta irtisanomista tai vanhana työntekijänä luovutuksensaajan palvelukseen siirtymistä ei voida lukea vastaajan syyksi. Mutta kanne perustuikin siihen, että A:ta ei valittu B Oy:n avoimna olleisiin työpaikkoihin toisin kuin kaikkia muita kioskin työntekijöitä. Yhtiö teki nimenomaisen päätöksen olla valitsematta A:ta, mistä seurasi lopulta A:n irtisanominen luovutuksensaajan palveluksesta. Käräjäoikeus arvioi, että tämä oli lainkohdassa tarkoitettua epäsuotuisampaa kohtelua. Käräjäoikeus myös totesi, ettei välitön syrjintä edellytä tahallisuutta, joten ei voi myöskään edellyttää, että yhtiöllä tarvitsisi olla varmaa tietoa tulevasta irtisanomisesta jotta syrjintäoletta synnytyisi.

Asiassa oli riidatonta, että A:n valitsematta jättäminen oli perustunut hänen terveydentilaansa, mutta vastaaja oli väittänyt, että sillä oli oikeuttamisperuste menettelynsä, koska kantaja oli soveltumaton kioskimyyjän työhön. Vaikka terveydentila ei olekaan lähtökohtaisesti hyväksyttävä peruste muita epäsuotuisammalle kohtelulle, se voi muodostua oikeuttamisperusteeksi, jos työntekijä katsotaan työkyvyttömäksi. Käräjäoikeus totesi, että jälkikäteen voidaan huomata, että A:n työkyvyn väheneminen oli ollut väliaikaista, koska hän oli ollut sitten vuoden 2009 terve. Kysymys oli kuitenkin siitä, oliko yhtiöllä ollut perustellusti syytä pitää A:n työkyvyn vähenemistä pitkäaikaisena marraskuussa 2008. Lääkärintodistuksista yksistään ei käräjäoikeuden mukaan olisi voitu päätellä, että sairastelu olisi tullut jatkumaan. Riidatonta oli myös se, ettei A ollut osallistunut työkykyisyyskeskusteluun, johon hänelle oli lähetetty kutsu. Luottamusmies oli kuitenkin ilmoittanut hänelle, ettei osallistuminen ollut pakollista, minkä todistajana ollut luottamusmies oli vahvistanut itse oikeudessa. A oli sopinut henkilöstöpäällikön kanssa, ettei tule keskusteluun. Syynä oli, että A oli hoidossa julkisella puolella, eikä B Oy:llä ollut varsinaista työterveyshuoltoa. A:n tilanne ei ollut työstä johtuva, eikä sitä olisi esimerkiksi työjärjestelyjen tai muiden yhtiön toimien avulla voitu auttaa. Käräjäoikeus katsoi, että A:lla ei ollut syytä olla käsityksessä, että keskusteluun osallistumatta jättämisestä seuraisi hänelle haittaa. Yhtiöllä ei myöskään ole voinut olla syytä olettaa, että kantajan työkyvyn väheneminen olisi ollut pitkäaikaista. Käräjäoikeus katsoi, että A:n epäsuotuisa kohtelu ei ole ollut oikeasuhtaista ja häntä on siis syrjitty yhdenvertaisuuslain 6 §:n vastaisesti. Kaikkien esille tulleiden seikkojen perusteella käräjäoikeus piti 6000 euron hyvitystä asianmukaisena ja velvoitti B Oy:n suorittamaan sen.

B Oy valitti tuomiosta hovioikeuteen ja vaati käräjäoikeuden tuomion kumoamista sekä hyvitysvelvollisuudesta vapauttamista. A toisti käräjäoikeudessa esittämänsä kanteen jossa hän vaati, että maksettava hyvitys olisi korotettava 10000 euroksi. Hovioikeus oli kuitenkin asiassa sitä mieltä, että käräjäoikeuden johtopäätös kahden vuoden kanneajan soveltamisesta oli oikeutettu ja B Oy oli menetellyt yhdenvertaisuuslain 6 §:n syrjintäkiellon vastaisesti. Käräjäoikeuden välituomiota kanneajasta tai varsinaista tuomiota ei siis muutettu. Myöskään A:n korkeampaa hyvitysvaatimusta ei hyväksytty.

Syrjintätapauksen osapuolten todistustaakasta on määrätty yhdenvertaisuuslain 28 §:ssä. Vireillepanijan on esitettävä selvitys tuomioistuimelle tai muulle asiaa käsittelevälle viranomaiselle seikoista, joihin hän perustaa vaatimuksensa. Hallituksen esityksen (HE 19/2014 vp, 93) mukaan näytön tapahtumien kulusta tai muusta tosiseikastosta on oltava sellainen, että asiaa objektiivisesti arvioitaessa voidaan olettaa syrjinnän tai vastatoimien kieltoa rikotun. Tällöin syntyy syrjintäoletta. Pelkkä väite tai epäily syrjinnästä ei riitä. Jos selvitysten perusteella näyttää siltä, että syrjinnän kieltoa on rikottu, vastapuolen on puolestaan osoitettava, ettei kieltoa ole rikottu eikä näin ollen syrjintää ole tapahtunut. Kumotakseen syrjintäolettan vastapuolen on esimerkiksi selvitettävä, että erilainen kohtelu perustui oikeuttamisperusteeseen yhdenvertaisuuslaissa tarkoitetulla tavalla. Vastapuoli voi myös todistaa, ettei vireillepanijan esittämä aineisto koskekaan yhdenvertaisuuslaissa vaadittuja vertailukelpoisia tilanteita. Yhdenvertaisuuslain 28 §:ää ei sovelleta, jos kyseessä on rikosasia. (Leppänen 2015, 204–207.)

4.2 Rekisteröity parisuhde ja avioliitto

Laki rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001, myöhemmin parisuhdelaki) säädettiin 2001 ja se tuli voimaan 1.3.2002. Sen avulla kaksi 18 vuotta täyttäneitä, samaa sukupuolta olevaa ihmistä pystyi rekisteröimään parisuhteensa. Rekisteröintiä ennen tehdään samanlainen esteiden tutkinta kuin avioliiton ollessa kyseessä. Samat esteet, kuten avioliitolaissa (234/1929) määritelty sukulaisuussuhde tai kaksinnaiminen, ovat voimassa myös rekisteröidyn parisuhteen ollessa kyseessä. Parisuhdelain 4 §:n mukaan parisuhteen rekisteröimisen toimittaa siviilivihkimiseen oikeutettu viranomainen kuten esimerkiksi maistraatti. Kirkollinen vihkiminen ei ole mahdollista. Itse rekisteröiminen tapahtuu 5 §:n mukaan siten, että laissa säädetyt viranomaisen läsnä ollessa parisuhteen osapuolet yhdessä allekirjoittavat rekisteröintiasiakirjan ja viranomainen vahvistaa sen omalla allekirjoituksellaan.

Parisuhdelain 8 §:ssä määritellään parisuhteen rekisteröinnin oikeusvaikutukset suurimmaksi osaksi samoiksi kuin avioliitonkin. Puolisot ovat elatusvelvollisia toisiaan kohtaan avioliittolain 46 §:ssä määritellyllä tavalla. Kummankin tulee

ottaa osaa perheen yhteisen talouden hoitoon ja toistensa elatukseen. Parisuhdelaki myös teki puolisoista perimyoikeutettuja toisiaan kohtaan avioliittolain 34–35 §:ssä määritellyllä tavalla. Parisuhdelaki siis mahdollisti oikeita juridisia vaikutuksia sisältävän siteen muodostamisen samaa sukupuolta olevien puolisoitten välille. (Jämsä 2007, 170.)

Poikkeuksia oikeusvaikutuksissa kuitenkin on. Esimerkiksi nimilain (694/1985) 7 §:ssä määritelty, halutessa vaivattomasti saatava puolisoitten yhteinen sukunimi ei ole rekisteröidyssä parisuhteessa mahdollinen. Nimen muuttamista joutuu erikseen anomaan maistraatilta nimilain 10 §:ssä edellytetyistä syistä. Parisuhdelain 9 §:n mukaisesti rekisteröidyssä parisuhteessa elävät eivät myöskään voi adoptoida yhdessä vaan vain perheen sisäisesti. Adoptiolaki (22/2012) kun määrää, että vain aviopuolisot voivat adoptoida yhdessä. Uuden sukupuolineutraalin avioliittolain (234/1929) voimaantulo mahdollistaa yhteisadoption niille samaa sukupuolta oleville pareille, jotka solmivat avioliiton. Suomi oli vuonna 2001 parisuhdelakia tehdessään jälleen jäljessä muista Pohjoismaista, joissa säädettiin tuolloin jo adoptiolakeja samaa sukupuolta oleville pareille. (Mustola 2007, 31–32.)

Sukupuolineutraaliksi muutettu avioliittolaki astuu voimaan 1.3.2017. Hallituksen esitys (HE 65/2015 vp, 3) avioliittolain muutoksen edellyttämistä muutoksista muissa laeissa toteaa, että osa avioliittoon liittyvistä laeista on sovellettavissa sellaisinaan myös samaa sukupuolta oleviin puolisoihin. Kuitenkin esimerkiksi laki hedelmöityshoidoista (1237/2006) ja laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002, myöhemmin translaki) määrittelevät avioliiton nimenomaisesti miehen ja naisen väliseksi. Muutosten tarkoituksena on, että avioliittoa ja avioliitonomaisia suhteita koskevia säädöksiä voidaan soveltaa sellaisinaan kaikkiin pareihin riippumatta heidän sukupuolisesta suuntautumisestaan, ellei nimenomaisesti toisin säädetä.

Samainen hallituksen esitys (HE 65/2015 vp, 4) ehdottaa, että avioliittolakia muutettaisiin niin, että Suomessa parisuhteensa rekisteröineet puolisot voisivat halutessaan muuttaa rekisteröidyn parisuhteensa avioliitoksi yhteisellä ilmoituksella. Tämä on mahdollista, koska rekisteröidyn parisuhteen esteitä tutkittaessa

on jo aiemmin sovellettu avioliittolain säännöksiä. Näin ollen rekisteröidyn parisuhteen puolisoiden ei tarvitsisi ensin erota, jotta he saisivat muutettua suhteensa avioliitoksi. Ilmoitus tehdään maistraattiin, joka sitten tekee tarvittavat muutokset väestötietojärjestelmään. Esitys ehdottaa, että juuri tätä varten muutettaisiin Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista annettua lakia (661/2009) siten, että myös tieto rekisteröidyn parisuhteen muuttumisesta avioliitoksi tallentuu väestötietojärjestelmään. Edellä mainittujen ehdotusten tarkoituksena on, että parisuhde jatkuu keskeytyksettä oikeudellisena instituutiona ilmoituksen jälkeenkin. Jos aiempi oikeussuhde katkeaa ja uusi syntyy ilmoitusta tehdessä, voisi se johtaa oikeudenmenetyksiin. Tällainen tapaus voisi olla esimerkiksi perhe-eläke, jonka saaminen vaatii, että avioliitto tai rekisteröity parisuhde on solmittu ennen tiettyä ikää sekä että se on jatkunut tietyn ajan ennen edunjättäjän kuolemaa.

Lakimuutoksien jälkeen uusien parisuhteiden rekisteröinnistä luovutaan kokonaan. Hallituksen esitys (HE 65/2015 vp, 5) toteaa, että alun perin rekisteröidyn parisuhteen käsite luotiin juuri jotta samaa sukupuolta olevilla puolisoilla olisi suurimmaksi osaksi samat oikeudet ja velvollisuudet kuin aviopareillakin. Kun avioliittolaki muutetaan sukupuolineutraaliksi, toiselle lähes päällekkäiselle instituutiolle ei enää nähdä tarvetta. Jo olemassa olevat rekisteröidyt parisuhteet eivät kuitenkaan muutu automaattisesti avioliitoiksi, koska esitys myös toteaa, että se olisi ongelmallista esimerkiksi sellaisten puolisoiden kannalta, jotka eivät halua avioitua periaatteellisista syistä.

Avioliittolain sukupuolineutraaliksi muuttaminen on toteutettu periaatteessa yksinkertaisilla sanamuutoksilla. Siinä missä ennen esimerkiksi lain 1 §:ssä sanottiin ”Nainen ja mies, jotka ovat sopineet menevänsä avioliittoon keskenään, ovat kihlautuneet”, uusi sanamuoto kuuluu ”Kaksi henkilöä, jotka ovat sopineet menevänsä avioliittoon keskenään, ovat kihlautuneet”. Lakimuutos poistaa tehokkaasti jaottelun seksuaalisen suuntautumisen perusteella oikeudellisesta näkökulmasta. Muutoksen jälkeen on vain yksi liitto ja sen osapuolten sukupuolella ei ole merkitystä.

4.3 Translaki ja steriloimislaki

Translaki tuli voimaan vuoden 2003 alusta. Sen 1 §:ssä sukupuolen juridiselle vahvistamiselle asetettiin kriteerit. Henkilön on oltava täysi-ikäinen, hän ei saa olla avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa ja hänen on oltava Suomen kansalainen tai asuinpaikaltaan Suomessa. Hänen on esitettävä lääketieteellinen selvitys transsukupuolisuudesta ja hänen on myös oltava lisääntymiskyvytön, joko sterilisaation tai muun syyn takia.

Jos sukupuolen korjaaja on avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa, juridinen vahvistaminen onnistuu translain 2 §:n mukaan puolison suostumuksella. Aikaisemmin avioliitto muuttui tällöin automaattisesti rekisteröidyksi parisuhteeksi ja rekisteröity parisuhde avioliitoksi. Hallituksen esityksessä (HE 65/2015 vp, 5) esitettiin, että koska avioliittolain sukupuolineutraaliksi tekevien muutosten jälkeen avioliitto on mahdollinen myös samaa sukupuolta oleville pareille, ei avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen tulisi olla lähtökohtaisesti enää este sukupuolen vahvistamiselle. Muutosten jälkeen avioliitto ei enää muutu automaattisesti rekisteröidyksi parisuhteeksi sukupuolen vahvistustilanteessa, mutta rekisteröity parisuhde muuttuu edelleen avioliitoksi. Rekisteröity parisuhde halutaan säilyttää vain samaa sukupuolta olevien oikeudellisena instituutiona. Translain 3 §:n mukaan henkilön sukupuolen vahvistamisen tekee maistraatti, joka myös päivittää tiedot väestötietojärjestelmään. Oikeudellisesti vahvistettu sukupuoli on tällöin lain 5 §:ssä todetusti virallinen, muussakin lainsäädännössä sovellettava sukupuoli.

KHO 2009:219

Korkeimman hallinto-oikeuden päätös käsittelee transsukupuolisen miehen henkilötunnuksen vaihtamista ja sukupuolen vahvistamista, ennen sukupuolineutraalin avioliittolain prosessiin mukanaan tuomia muutoksia. Tapauksessa maistraatti ei ollut muuttanut transsukupuolisen miehen henkilötunnusta naisen henkilötunnukseksi, koska hakijan aviopuoliso ei ollut antanut asiaan suostumustaan. Näin ollen hakijan A sukupuolta ei ollut myöskään muutettu väestötietojärjestelmään. Entisen translain 1 § mahdollisti sukupuolen vahvistamisen, jos hän ei ollut avioliitossa tai rekisteröidyssä

parisuhteessa tai jos lain 2 §:n mukaan toinen parisuhteen osapuoli antoi suostumuksensa. Avioliitto samaa sukupuolta olevien välillä ei kuitenkaan ollut mahdollinen, vaan kysymyksessä oli tuolloin rekisteröity parisuhde. Hakijan vaimo ei ollut suostunut avioliiton muuttamiseen rekisteröidyksi parisuhteeksi, joten Helsingin maistraatti jätti tekemättä muutoksen väestötietojärjestelmään näillä perusteilla.

A valitti maistraatin päätöksestä Helsingin hallinto-oikeuteen ja vaati sen kumoamista, sekä naisen henkilötunnuksen saamista. Perusteina A esitti, että hän on ollut diagnosoidun transsukupuolisuutensa takia feminisoivassa hoidossa, eikä ole enää lisääntymiskykyinen mies. Hän on naisen näköinen ja naisen aineenvaihdunnan omaava ihminen, jonka passissa on miehen tunnus. Asiasta on seurannut ongelmia muun muassa turvatarkastuksissa. A:lla oli myös kahden eri tutkimusryhmän psykiatrin lausunnot sekä todistus hedelmättömyydestä. Näin ollen A:n nykyinen henkilötunnus on väestötiedoista annetun asetuksen (886/1993, myöhemmin väestötietoasetus) 3 §:n mukaan virheellinen ja se olisi viipymättä korjattava.

Avioliiton edellytyksenä on, ettei sille ole avioliittolain 1 §:n mukaan esteitä. Transsukupuolisuus ei ole laissa mainittu esteellisyysperuste, eikä avioliittolaissa ole säännöstä, joka velvoittaisi aviopuolisot pysymään miehenä ja naisena. A ja hänen puolisonsa jakavat kristillisen vakaumuksen, eivätkä halua avioeroa, koska se olisi vastoin heidän vakaumustaan. Suomen perustuslain 6 §:n mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää syytä laittaa eri asemaan henkilöön liittyvän syyn perusteella. Näin ollen A:lle olisi myönnettävä uusi naispuolinen henkilötunnus väestötietolain (507/1993) 14 a §:n ja väestötietoasetuksen 3 §:n perusteella. A oli myös antanut lisäselvitystä asiaan, jossa hän oli katsonut maistraatin päätöksen loukanneen myös hänen oikeuksiaan perustuslain 9 §:n liikkumisvapauteen ja 10 §:n yksityiselämän suojaan. Suomen perustuslain 106 § määrää, että perustuslain säännökselle on annettava etusija, jos jokin lain säännös on ristiriidassa sen kanssa.

Helsingin hallinto-oikeus hylkäsi A:n tekemän valituksen. Koska A oli ollut avioliitossa hakemusta käsiteltäessä, eikä hänen aviopuolionsa ollut antanut suostumustaan A:n sukupuolen vahvistamiseksi vastakkaiseksi kuin mihin hänet oli merkitty väestötietojärjestelmään, maistraatti oli hylännyt

hakemuksen. Hallinto-oikeus totesi, ettei tapauksessa ollut kyse A:n transseksuaalisuuden hyväksymisestä tai oikeudesta lailla säänneltyyn parisuhteeseen, vaan hänen sukupuolensa vahvistamisesta vastakkaiseksi kuin mitä hänelle oli väestötietojärjestelmään merkitty.

A:n tekemän lisäselvityksen perustuslakiin viittaavista kohdista hallinto-oikeus totesi, että perustuslain 9 §:ssä tarkoitettu liikkumisvapauden suoja ei kuulu käsiteltävänä olevaan asiaan. Perustuslain 10 §:stä oikeus totesi, että vaikka se soveltuukin valituksessa tarkoitettuun asiaan yksityisyyden suojan osalta, ei aviopuolison suostumuksen tarpeellisuutta voida pitää perusoikeuden vastaisena. Hallinto-oikeus katsoi, ettei maistraatin päätös loukannut perustuslain 6 §:ssä tarkoitettua yhdenvertaisuutta sukupuolen perusteella, eikä sitä ollut syytä muuttaa.

A valitti päätöksestä korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Hän vaati, että korkein hallinto-oikeus kumoaa Helsingin hallinto-oikeuden ja maistraatin päätökset, sekä vahvistaa hänen sukupuolensa naiseksi siitä huolimatta, että hän elää avioliitossa puolisonsa kanssa. Translain 1 §:n 3 kohdan vaatimusta hakijan aviottomuudesta ei tulisi soveltaa. A myös vaati korkeinta hallinto-oikeutta pyytämään asiassa ennakkoratkaisua Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan soveltamisesta Euroopan yhteisöjen tuomioistuimelta, koska yksityisyyden suoja koskee kaikkia Euroopan unionin kansalaisia. A:n näkemyksen mukaan Suomen valtio rikkoi A:n oikeutta määrätä oikeuksistaan itse, syrjintäperusteena perhesuhde, eli tässä tapauksessa avioliitto. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (Euroopan ihmisoikeussopimus 1950) 8 artikla kattaa perhesuhteen ja 14 artikla takaa yksityisyydestä nauttimisen riippumatta mistään henkilöön liittyvästä syystä. Seksuaali-identiteetti on voitava säilyttää yksityisasiana ja se, että A joutuu kantamaan mukanaan asiakirjoja, jotka paljastavat hänen terveydentilansa, rikkoo oikeutta yksityisyyteen.

Korkein hallinto-oikeus hylkäsi sekä vaatimuksen ennakkoratkaisun pyytamisestä, että A:n valituksen kokonaisuudessaan. Se katsoi, ettei asiassa ollut kysymys yhteisön oikeuden tulkinnasta, joka oli määritelty Euroopan yhteisön perustamissopimuksen (Treaty on European union 1992) 234 artiklassa, joten ennakkopäätöksen pyytäminen olisi tarpeetonta. Korkein hallinto-oikeus totesi, että ratkaisua tehdessä voimassa oleva lainsäädäntö ei

mahdollistanut avioliittoa samaa sukupuolta olevien kesken, vaan tuolloin kyseessä olisi rekisteröity parisuhde. Kyseinen lainsäädännöllinen tila oli haluttu säilyttää myös translakia säädettäessä. Korkein hallinto-oikeus katsoi, että asiassa oli arvioitava oliko transsukupuolisten henkilöiden yksityiselämän suojan ja vallitsevien perheoikeudellisten käsitysten välillä oikeudenmukainen tasapaino. Se näki, että nykyinen lainsäädännöllinen ratkaisu ei ylitä Suomen valtiolle Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaista harkintamarginaalia. Näin ollen translain 1 §:n 3 kohdan ja 2 §:n soveltaminen ei ole ristiriidassa perustuslain kanssa sen 106 §:ssä määritellyllä tavalla. Kokonaisuutena arvioituna, A:lle oli turvattu perustuslain 22 §:ssä ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa edellytetty oikeus yksityis- ja perhe-elämänsä kunnioitukseen. Korkein hallinto-oikeus katsoi, ettei hallinto-oikeuden päätöksen muuttamiselle ollut perusteita.

Steriloimislain (283/1970) 1 §:ssä on määrätty olosuhteet, joissa henkilö voidaan steriloida hänen omasta tahdostaan. Kelvollisia syitä ovat kolmen lapsen synnytys, kolmenkymmenen vuoden ikä, raskauden mahdollinen vaarallisuus, muiden raskaudenehkäisytapojen mahdottomuus, oletettu tulevien jälkeläisten vaikea sairaus tai lasten hoitokykyä rajoittava sairaus. Seitsemäs oikeudellisesti kelvollinen syy on ”kun henkilö pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää tämän sukupuolen mukaisessa roolissa”. Tasa-arvovaltuutettu Pirkko Mäkinen kommentoi transsukupuolisten tilannetta 2011. Hän totesi, että nykyisellään lisääntymiskyvyttömyyttä vaativa translaki käytännössä pakottaa ihmiset valitsemaan oman sukupuoli-identiteetin ja lasten hankkimisen välillä, mikä vaikeuttaa heidän elämäänsä, sekä myös vaarantaa heidän yksityisyydensuojansa. Myös Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Nils Muinieks on kehottanut Suomea poistamaan lisääntymiskyvyttömyyden vaatimuksen translaista. (Juvonen 2015, 85.)

Translain yhteydessä annettiin myös hoitoasetus (1053/2002), jossa määritellään tarkemmin tutkimusten ja hoidon järjestämisen yksityiskohdista. Transsukupuolisten hoito on keskitetty Helsingin yliopistollinen keskussairaalaan ja Tampereen yliopistolliseen sairaalaan. Molemmissa sairaaloissa on asetuksessa määritelty transseksuaalisuuteen perehtyneistä, eri asiaankuuluvien lääketieteen alojen erikoislääkäreistä koostuva työryhmä. Hoitoasetuksen 4 §:n mukaan

työryhmän tulee potilaan kanssa yhdessä laatia kirjallinen hoitosuunnitelma, jossa selvitetään keinot ja aikataulu, joilla sukupuolen korjaaminen toimitetaan.

4.4 Hedelmöityshoito, adoptio ja vanhemmuus

Seksuaalivähemmistöjä koskevia lakeja suunniteltaessa kynnyskysymyksenä on luonnollisesti usein lasten asema. Lasten hankinta samaa sukupuolta olevan pariskunnan perheeseen on biologisista syistä itsestään selvästi monimutkaisempaa kuin eri sukupuolta olevan pariskunnan.

Hedelmöityshoidoista annetun lain (1237/2006) 2 § määrittelee parin naiseksi ja mieheksi, jotka elävät keskenään avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa. Pykälä myös määrittelee hoitoa saavaksi parin tai naisen, joka ei elä edellä mainituissa suhteissa. Laki siis mahdollistaa hoidon antamisen heteroparien lisäksi myös yksittäisille naisille ja teknisesti myös naispareille. Oikeusministeriö on kuitenkin todennut mietinnössään (OM 50/2014, 12–13), että vaikka naispareille hedelmöityshoitojen antaminen onkin yleistä, lapsen oikeusturvan kannalta ongelmallista on se, ettei lapsen synnyttäneen äidin kumppanilla ole oikeudellista suhdetta lapseen. Pelkkä kumppanin antama hedelmöityshoitosuositus kun ei riitä vahvistamaan tämän vanhemmuutta. Lapsesta tulee parin yhteinen vasta perheen sisäisen adoption kautta, mutta tämä on mahdollista vain rekisteröidyssä parisuhteessa eläville. Adoptioprosessi on hidas, joten lapsen etu saattaa olla vaarassa. Lapsen edun mukaista olisikin pystyä vahvistamaan hänen juridinen asemansa mahdollisimman pian syntymän jälkeen.

Oikeusministeriön mietintö (OM 50/2014, 15) ehdotti, että tulisi säätää äitiyslaki, joka selkiyttäisi asiaan liittyvää oikeustilaa sekä vahvistaisi naisparin asemaa vanhempina mahdollisimman yhdenvertaiseksi eri sukupuolta oleviin vanhempiin verrattuna. Toteutuessaan ehdotus olisi esimerkiksi muuttanut hedelmöityshoitolakia niin, että sitä olisi voitu antaa nimenomaisesti naisparille yhdessä. Nykytilanteessa lapsen synnyttäneen äidin kumppani on juridisesti ”ulkopuolinen” ja joutuu periaatteessa adoptoimaan oman lapsensa. Mietintöön pohjautunut hallituksen esitys jäi luonnokseksi, eikä sitä otettu eduskunnan käsittelyyn. Äitiyslaki nousi uudelleen esiin kansalaisaloitteen (OM 187/52/2015) muodossa

vuoden 2015 lopussa, mutta sen lopputuloksesta ei ole opinnäytetyöni kirjoittamisen aikana vielä selvyyttä.

Miesparien kannalta tilanne on vielä vaikeampi, koska Suomen laki ei tue sijais-synnyttämistä, mikä saa aikaan sen, että miesparit joutuvat käyttämään muita keinoja. Vaihtoehtoina ovat lähinnä joko ihmisten keskenään yksityisesti sopima koti-inseminaatio ”salaisine” sijais-synnytyksineen tai adoptio. (Jämsä 2007, 166–170.) Aiemmin vain perheen sisäinen adoptio oli mahdollinen samaa sukupuolta oleville pareille, mutta hallituksen esitys (HE 65/2015 vp, 7) toteaa, että sukupuolineutraalin avioliittolain voimaantulemisen jälkeen myös yhteinen adoptio tulee heille mahdolliseksi. Adoptiolaki (22/2012) kun toteaa yksinkertaisesti, että vain aviopuolisot voivat adoptoida yhdessä. Rekisteröidyn parisuhteen puolisolla on jatkossakin mahdollisuus adoptoida toisen puolison lapsi perheen sisäisenä adoptiona.

Sateenkaariperheet ovat käytännön syistä usein niin kutsuttuja ”moniapilaperheitä”, joissa kahden henkilön ydinperheen sijaan perhe koostuukin esimerkiksi homoparista ja lesboparista sekä heidän yhteisistä lapsistaan. Perhe voi myös olla ”kolmiapilaperhe”, jossa on kaksi isää sekä heille lapsen synnyttänyt äiti. Vanhemman sukupolven homoseksuaaleilla on varsin usein lapsia aikaisemmasta heteroliitosta, jolloin perheen rakenne voi olla vielä monimutkaisempi. Oli moniapilaperhe minkä mallinen hyvänsä, sille tyypillistä on jo ennen lasten hankintaa sovittu vanhemmuuden jakaminen parisuhteen rajojen ylitse. Moniapilaperheen kaikkia jäseniä sitoo yhteen vanhemmuuden jakamiseen emotionaalisesti sitoutuminen. (Kuosmanen 2007, 39.)

Moniapilaperheet voivat halutessaan tehdä aiesopimuksen vanhemmuuden oikeuksista ja velvoitteista jo ennen lapsen syntymää. Vaikkei aiesopimus sidokaan juridisesti esimerkiksi käräjäoikeutta huoltajuudesta tai vastaavasta lasta koskevasta asiasta päätettäessä, se katsotaan kuitenkin hyväksi muistutukseksi vanhempien yhteisestä tahdosta mahdollisessa kriisitilanteessa. Aiesopimuksen työstäminen saa myös tulevat vanhemmat pohtimaan mahdollisia yllättäviä tilanteita ja mahdollistaa varautumisen niihin etukäteen. (Jämsä, 2007, 89.)

Hallituksen esityksessä (HE 198/2008 vp, 5) parisuhdelain 9 §:n muuttamiseksi todetaan, että ennen muutoksien toteuttamista lapsen ja tämän juridisen vanhemman kanssa rekisteröidyssä parisuhteessa elävän henkilön eli sosiaalisen vanhemman välillä ei ollut oikeudellisesti sukulaisuussuhdetta. Vuodesta 1999 lähtien huoltajuuksia oli toki myönnetty juridisten vanhempien samaa sukupuolta oleville kumppaneille, jotka toimivat lapsen tosiasiallisina huoltajina. Juridisena instituutiona huoltajuus kuitenkin eroaa vanhemmuudesta eikä anna lapselle esimerkiksi tapaamisoikeutta, elatusoikeutta tai oikeutta perintöön huoltajalta. Ongelmista huolimatta huoltajuutta on pidetty tärkeänä perheiden sisällä, koska on koettu, että se tukee ei-biologisen vanhemman vanhemmuuden kokemusta sekä sidettä lapseen. Huoltajalla on myös mahdollisuus tehdä yhdessä muiden huoltajien kanssa lasta koskevia päätöksiä. (Jämsä 2007, 167–168.)

Koska lapsen elatuksesta vastaavat lapsen elatuksesta annetun lain (704/1975) mukaan hänen vanhempansa, lapsella ei ollut välttämättä oikeutta saada elatusta juridisen vanhempansa rekisteröidyltä kumppanilta. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) mukaan lapselle ei pystytty vahvistamaan tapaamisoikeutta sosiaaliseen vanhempansa. Sen lisäksi juridisen vanhemman ja sosiaalisen vanhemman rekisteröidyn parisuhteen purkautuessa juridisellä vanhemmalla oli etusija lapsen huoltoa koskevissa asioissa vaikka sosiaalisella vanhemmalla olisikin ollut paremmat edellytykset huolehtia lapsesta. Lapsi ei myöskään pystynyt perimään sosiaalista vanhempansa.

Hallituksen esityksen (HE 198/2008 vp, 5, 9) mukaan parisuhdelain 9 §:n muutoksen tavoitteena oli kaikessa yksinkertaisuudessaan parantaa rekisteröityjen pariin perheissä elävien lasten asemaa oikeudellisesti. Se mahdollisti perheensisäisen adoption sellaisella oikeudellisella vaikutuksella, että lapsi voitaisiin katsoa rekisteröidyn parin yhteiseksi lapseksi. Adoptiolapsen ja -vanhemman suhde on oikeudellisesti samanlainen kuin biologisen lapsen ja vanhemman, joten perheen sisäisen adoption mahdollistaminen rekisteröidyssä parisuhteessa paransi lapsen asemaa huomattavasti.

Myös lapsen kehityksen kannalta perheen sisäisen adoption mahdollistamisella oli hallituksen esityksen (HE 198/2008 vp, 9) mukaan myönteinen vaikutus lap-

sen kehitykseen. Lapsen sosiaalisen vanhemman vanhemmuuden vahvistaminen juridiseksi vanhemmuudeksi lisää lapsen turvallisuudentunnetta, perhetilanteen vakautta sekä myös adoptiovanhemman sitoutumista lapseen.

Jo vuosikymmenien ajan on kerätty tutkimusaineistoa homoseksuaalisten vanhempien kasvattamien lasten hyvinvoinnista ja etenkin tulevasta sukupuoli- ja seksuaali-identiteetistä. Tutkimusaineisto viittaa johdonmukaisesti siihen, ettei vanhempien seksuaalisella suuntautumisella ole merkitystä lapsen hyvinvointiin. Aineiston perusteella se myöskään ei vaikuta sukupuoli-identiteettiin, seksuaaliseen suuntautumiseen, sosiaalisuuteen, älykkyyteen, käyttäytymiseen tai tunne-elämän kehitykseen. Lapselle tärkeimpiä asioita kun ovat rakastavat ihmisuhteet ja vastuullinen vanhemmuus, joista kumpikaan ei ole sidoksissa vanhempien sukupuoleen tai perherakenteeseen. (Jämsä 2007, 163–164.) Voidaan myös todeta, että sateenkaariperheisiin harvemmin syntyy lapsia vahingossa, toisin kuin heteroperheisiin. Useimmiten perheenlisäykseen tarvitaan joka tapauksessa ulkopuolista apua, joten asiaa on harkittu pitkään ja tarkasti. (Aarnipuu 2002, 48.)

Hallituksen esityksessä (198/2008 vp, 9) myös todetaan, että vanhemmuus käsitteenä on muuttunut useaan otteeseen ja, että sillä on suuri yhteiskunnallinen merkitys. Äitiys ja isyys ovat sosiaalisia konstruktioita, eivätkä ne viittaa pelkästään biologiseen vanhemmuuteen. Oikeudellisesti lapsella on aiemmin ollut vain yksi äiti ja yksi isä. Rekisteröidyn parisuhteen sisäisen adoption mahdollistaminen puolestaan sai aikaan sen, että lapsella voi olla juridisesti kaksi äitiä tai isää. Vanhemmuuden osittaisessa uudelleenmäärittelyssä on esityksen mukaan kysymys lainsäädännön sopeuttamisesta jo tapahtuneeseen yhteiskunnalliseen kehitykseen. Onkin tärkeää turvata lapsen suhde oikeudellisesti kaikkiin vanhempiinsa, etenkin sellaisen tilanteen varalta, jossa juridinen vanhempi kuolee tai tulee kyvyttömäksi hoitaa lastaan (Jämsä 2007, 166–167).

5 Tuntemattoman pelko ja muuttuva maailma

Aloittaessani opinnäytetyöni kirjoittamisen osasin osittain odottaa millaisen vastauksen saisin tutkimuskysymykseeni. Seksuaalivähemmistöjen aseman kehittyminen kun selviää kenelle tahansa lyhyellä Google-haulla ja on itsestään selvää, että nykyaika on kaikenlaisille vähemmistöryhmille yleisesti ottaen helpompaa aikaa elää kuin esimerkiksi 1900-luvun alussa. En kuitenkaan osannut odottaa miten paljon lainsäädännössä ja yleisesti ottaen yhteiskunnan asenteissa on vielä parannettavaa.

Transsukupuoliseksi itsensä kokevan ihmisen on esimerkiksi edelleen oltava lisääntymiskyvytön jos hän haluaa korjata sukupuoltaan. Naisparille hedelmöityshoidon byrokratia on karmiva juridinen sotku. Miespari joutuu tekemään salaisia sopimuksia sijaissyntyttämisestä, koska Suomen laki ei niin sanottua ”kohdunvuokrausta” hyväksy. Työpaikoilla ja työhönotossa on edelleen sukupuoliseen suuntautumiseen liittyvää syrjintää. Seksuaalivähemmistön edustaja on ihmisille usein edelleen alitajuisesti se ”erilainen” ja ”normaalista poikkeava”. Lista epäkohdista on edelleen pitkä. Osa ihmisistä myös vastustaa edelleen periaatteellisen kiivaasti sukupuolineutraalia avoliittolakia ja panikoi ajatuksesta, että pian myös samaa sukupuolta oleva, avioliiton solminut pari voi adoptoida yhteisen lapsen.

Mitä on tällaisten lain epäkohtien ja ennakkoluulojen takana? Lakien ollessa kyseessä, oma vaikutuksensa on varmasti sillä, että lakien muuttaminen on yleisesti ottaen varsin hidas prosessi. Lait limittyvät useimmiten toisiinsa, joten muutos yhdessä aiheuttaa sen, että samalla joudutaan muuttamaan montaa muutakin lakia, etteivät ne olisi ristiriidassa keskenään. Lainsäädännön ja yhteiskunnan normien välinen kaksisuuntainen riippuvuussuhde vaikuttanee osaltaan myös. Lakien avulla voidaan muuttaa yhteiskunnan asenteita ja ne puolestaan heijastuvat lainsäädäntöön. Suomi ei ole suljettu maa, joten muualta maailmasta saadut ideat ja asenteet muuttavat maan omaa asenneilmastoa vähä vähältä. Seksuaalivähemmistöjen aseman kannalta Suomi on hyvää eurooppalaista keskitasoa. Monissa maissa asiat ovat edelleen huonommin kuin Suo-

messa, mutta Suomi ei myöskään ole milloinkaan ollut edelläkävijä vähemmistöjä koskevissa asioissa.

Mitä ennakkoluuloihin tulee, yksikään ihminen ei ole vapaa niistä. Kaikenlainen ”uusi” ja ”tuntematon” on aina pelottavaa ja se on ainakin osittain biologinen taipumus. Varovaisen eläimen elinajanodote on läpi evoluution mutkien aina ollut pidempi kuin liian uhkarohkean. Ennakkoluulo on ihmisillä kuitenkin aina myös osittain opittua. Etenkin kotona lapsuudessa opitut negatiiviset asenteet ovat hankalia muutettaviksi. Jos asenteita tukemassa on esimerkiksi vielä jokin maailmankatsomuksellinen seikka, lopputuloksena on ihminen, joka pitää tiukoja sukupuolirooleja ja tarkasti säädeltyä seksuaalisuutta normina, eikä ymmärrä miten keinotekoisia sosiaalisia rakenteita molemmat itse asiassa ovat.

Ennakkoluulo on kuitenkin pohjimmiltaan asia josta voi oppia pois. ”Tuntematon” muuttuu ”tutuksi” ihmisen omien kokemusten kautta, yksinkertaisesti olemalla tekemisissä tuntemattomien asioiden kanssa. Vuoden 2016 Suomessa voi nähdä ilahduttavan määrän kaiken ikäisiä ja näköisiä ihmisiä, jotka näkevät oikean ihmisen binäärisen sukupuolen ja heteronormatiivisuuden alla. Myös lainsäädäntö muuttuu hitaasti, mutta varmasti. Länsimaat ovat muuttumassa koko ajan entistäkin yhdenvertaisemmiksi ja tasa-arvoisemmiksi ja Suomi seuraa perässä kuten tähänkin asti. Sukupuolineutraali avioliittolaki on periaatteellisella tasolla äärimmäisen tärkeä lakimuutos. Se on kivijalka sellaisen tulevaisuuden rakentamiseen, jossa sukupuolella tai sukupuolisella suuntautumisella ei oikeasti ole sen enempää merkitystä kuin hiusten tai silmien värillä.

Vastauksena tutkimuskysymykseeni on, että vaikka seksuaalivähemmistöjen asema onkin parantunut huomattavasti sitten varhaismodernin ajan, paljon laki- ja asennemuutoksia on vielä tehtävä. Suomalaisessa yhteiskunnassa on vielä lukuisia epäkohtia, jotka koskevat jokaista ihmistä seksuaalisesta tai sukupuolista suuntautumisesta riippumatta. Askel askeleelta nämä keinotekoiset sosiaaliset ja yhteiskunnalliset normit kuitenkin murtuvat, ainakin niin kauan kun on ihmisiä, jotka puuttuvat havaittuihin epäkohtiin. Tutkimusaineistoni perusteella suomalaisessa yhteiskunnassa ja lainsäädäntötyössä heitä on aina ollut ja tulee varmasti olemaankin. Jonain päivänä ihmiset ovat vapaita valitsemaan keitä he

oikeasti haluavat olla ja miten haluavat ainoan elämänsä elää. Kenenkään ei tuolloin enää tarvitse olla oletusarvoinen, stereotyyppinen "nainen", "mies", "hetero" tai "homo". Voi olla vain ihminen. Uskon, että saatan itse päästä näkemään tuon hienon päivän.

Lähteet

- Aarnipuu, T. 2002. Sateenkaariperheellisiä työssä ja poissa työstä. Teoksessa Lehtonen, J. (toim.). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Saarijärvi. Stakes, 48–52.
- Adoptiolaki 22/2012.
- Alvesalo, A. & Ervasti, K. 2006. Oikeus yhteiskunnassa - näkökulmia oikeussosiologiaan. Helsinki. Edita.
- Avioliittolaki 234/1929.
- Euroopan neuvosto. 1950. Euroopan ihmisoikeussopimus. Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_FIN.pdf. 23.3.2016.
- Euroopan unioni. 1992. Treaty on European Union. http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf. 23.3.2016.
- HE 6/1997 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.
- HE 198/2008 vp. Hallituksen esitys laiksi rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 9 §:n muuttamisesta.
- HE 19/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 65/2015 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle eräksi avioliittolain muutoksen edellyttämiksi lainmuutoksiksi.
- HelHO 2005:2327.
- HelHO 2012:862.
- Hentilä, J. 2007. Kirkot ja homoseksuaalisuus. Teoksessa Mustola, K & Pakkanen, J. (toim.). Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Keuruu. Like, 151–162.
- Husa, J. 1997. Lainopin maailmanviivat. Joensuu. Joensuun yliopisto.
- Husa, J., Mutanen, A. & Pohjolainen, T. 2008. Kirjoitetaan juridiikkaa. Helsinki. Talentum.
- Isakson, E. 1994. Homona ja lesbona Euroopassa. Helsinki. Seksuaalinen tasavertaisuus.
- Juvonen, T. 2015. Kaapista kaapin päälle. Tampere. Vastapaino.
- Jämsä, J. 2007. Näkymättömistä perheistä sateenkaariperheiksi - Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen lapsiperheet. Teoksessa Mustola, K & Pakkanen, J. (toim.). Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Keuruu. Like, 163–172.
- Jämsä, J. 2007. Oikeudellinen ja yhteiskunnallinen asema. Teoksessa Kuosmanen, P & Jämsä, J. Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveyspalveluissa ja kouluissa. Helsinki. Edita Prima Oy. 74–101.
- KAA 3/2013 vp. Kansalaisaloite eduskunnalle avioliittolain, rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain ja transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muuttamisesta.
- Kansalaisyhteisöjä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus. 8/1976.
- KHO 2009:219.
- Kirkkolaki 1054/1993.
- KKO 2015:41.

- Kuosmanen, P. 2007. Sateenkaarifamilistinen käänne ja suomalaisten sateenkaarivanhempien muuttuvat perhemuodot. Teoksessa Kuosmanen, P & Jämsä, J. Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveystalveissa ja kouluissa. Helsinki. Edita Prima Oy. 37–44.
- Laitinen, A. & Aromaa, K. 1993. Näkökulmia rikollisuuteen. Tampere. Hanki ja jää.
- Laki hedelmöityshoidosta 1237/2006.
- Laki kunnallisen viranhaltijan palvelussuhdeturvasta 484/1996.
- Laki lapsen elatuksesta 704/1975.
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983.
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986.
- Laki rekisteröidystä parisuhteesta 950/2001.
- Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 563/2002.
- Laki työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta 44/2006.
- Laki väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista 661/2009.
- Laki yhteistoiminnasta yrityksissä 334/2007.
- Laki yksityisyyden suojasta työelämässä 759/2004.
- Lehtonen, J. 2002. Työntekijöiden moninaisuus ja työelämän heteronormatiivisuus. Teoksessa Lehtonen J. (toim.). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Saarijärvi. Stakes, 9–18.
- Leppänen, K. 2015. Yhdenvertaisuus työelämässä. Helsinki. Talentum.
- Mustola, K. 2007. Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajavartioita ja rajan ylittäjiä. Teoksessa Mustola, K & Pakkanen, J. (toim.). Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Keuruu. Like, 66–74.
- Mustola, K. 2007. Suomalaisten lesbo- ja homoliikkeiden historiaa. Teoksessa Mustola, K & Pakkanen, J. (toim.). Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Keuruu. Like, 18–37.
- Nieminen, A. 1993. Suomalaisen aviorakkauden ja seksuaalisuuden historia. Avioliitto- ja seksuaalikäsitteitä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta nykypäivään. Vammala. Väestöntutkimuslaitos, 27–31, 98.
- Nimilaki 694/1985.
- Oikeusministeriön mietintö. Äitiyden sääntely. Äitiyslakityöryhmän mietintö. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 50/2014.
- OM 46/52/2015. Kansalaisaloite avioliiton säilyttämisestä aidosti tasa-arvoisena, miehen ja naisen välisenä liittona ja sukupuolineutraalin avioliittolain kumoamisesta. Sukupuolineutraali avioliitto riistää adoptiolapselta mahdollisuuden korvaavaan kokemukseen eri sukupuolta olevista vanhemmista, isästä ja äidistä. Lapsen oikeus olla isän ja äidin hoidettavana ei voi toteutua samaa sukupuolta olevien avioliitossa. Samaa sukupuolta olevien parien oikeudet on huomioitu riittäväällä tavalla parisuhdelaisissa.
- OM 187/52/2015. Kansalaisaloite eduskunnalle äitiyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- Pihlajamäki, H. 2004. Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan. Helsinki. Forum Iuris.
- Perustuslaki 731/1999.
- RHO 2001:127.
- Rikoslaki 39/1889.

- Sosiaali- ja terveysministeriön asetus sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten. 1053/2002.
- Steriloimislaki 283/1970.
- Stålström, O. 1997. Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu. Tampere. Gaudeamus.
- Suhonen, M. 2002. Kaapissa Jumalan nimeen – homoseksuaalisten työntekijöiden asema Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa. Teoksessa Lehtonen J. (toim.). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Saarijärvi. Stakes, 97–104.
- Suhonen, M. 2007. Transsukupuolisuuden näkymätön historia. Teoksessa Mustola, K & Pakkanen, J. (toim.). Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa. Keuruu. Like, 53-65.
- Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslaki 39/1889.
- Työsopimuslaki 55/2001.
- Vahingonkorvauslaki 412/1974.
- Vilka, H. 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Juva. PS-kustannus.
- Väestötietoasetus 886/1993.
- Väestötietolaki 507/1993.
- Yhdenvertaisuuslaki 21/2004.
- Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.